

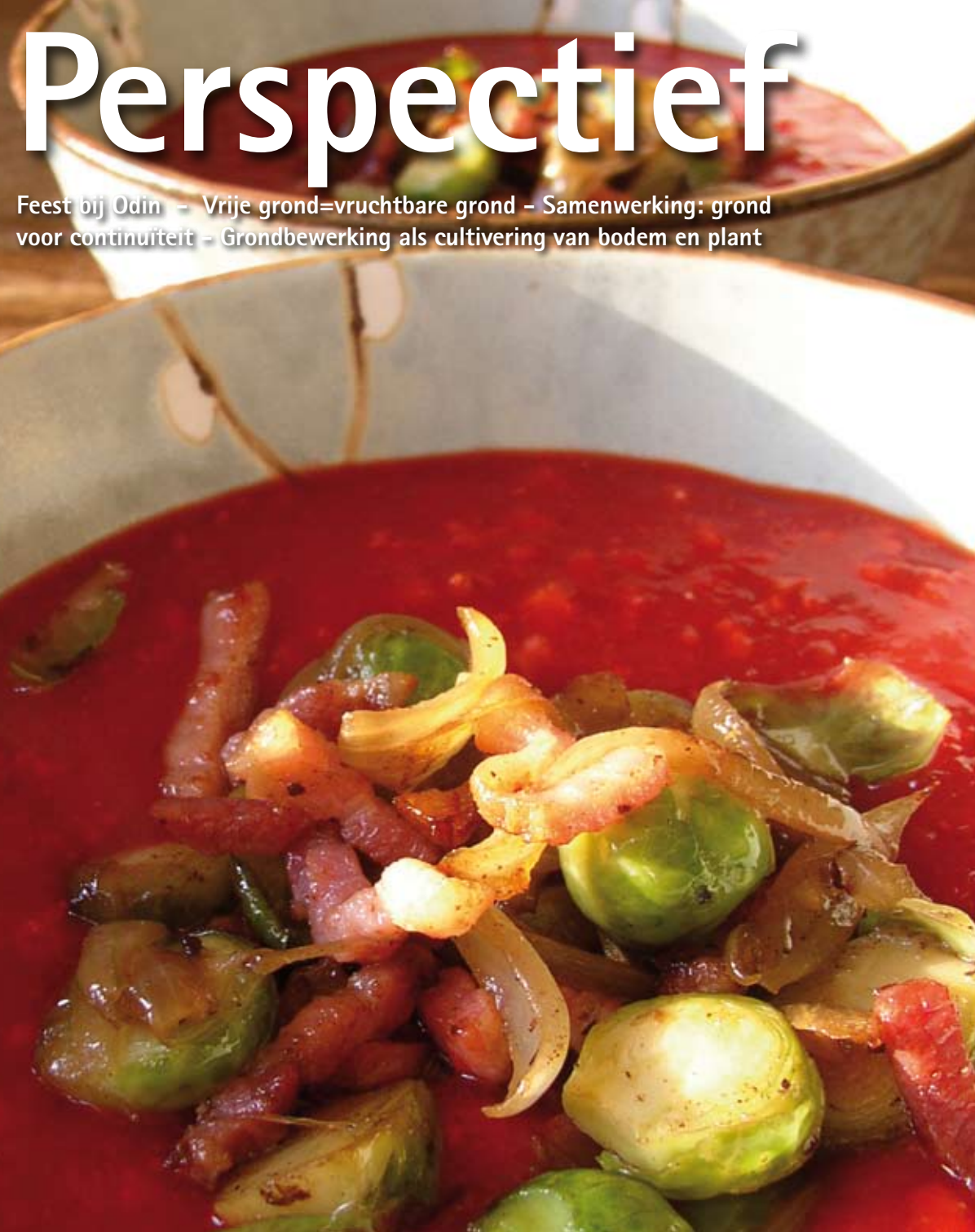
Perspectief

Feest bij Odin - Vrije grond=vruchtbare grond - Samenwerking: grond voor continuïteit - Grondbewerking als cultivering van bodem en plant

2008 winter N^o5

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

**Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding**

DYNAMISCH PERSPECTIEF 2008 - 5
(nr. 5, december 2008)

Dynamisch Perspectief is een uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) en verschijnt 5x per jaar. ISSN 1389-7438

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie
Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Wisentweg 12 (bezoekadres: Wisentweg 18)
8251 PC Dronten
e-mail: info@bdvereniging.nl
internet: www.bdvereniging.nl
tel: 0321-315937, fax: 0321-315938

Redactie
Onno Bakker (hoofdredactie), Wim Goris, Andries Palmboom (eindredactie), Jan Saal, Veronique van Zeeland

Sluitingsdatum kopij
Aanleveren kopij voor het winternummer tot 31 december 2008. Bij voorkeur van tevoren telefonisch overleg, tel: 0321-315937.
Kopij via e-mail: info@bdvereniging.nl

Vormgeving
Fingerprint Witzhausen DE, Gerda Peters
Druk: Meerpaal Grafimedia, Tiel
Gedrukt op 9Lives, 55% recycled (25% post consumer) en FSC gecertificeerd

demeter DEMETER is het keurmerk van producten uit de BD-landbouw.

Copyright Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen bezwaar, mits hier van tevoren toestemming voor is verleend en duidelijk de uitgave wordt vermeld.

V O O R A F

Wat hebben een bedrijf dat 25 jaar bestaat en een artikel over grondeigendom gemeen? Ogenscheinlijk niets, maar toch is er bij nadere lezing een overeenkomst. In beide gevallen komt een andere kijk op de economische verhoudingen om de hoek. Een andere kijk die in het huidige tijdsgewricht onze aandacht verdient. "Eerlijke handel", "andere economie", "wederkerigheid" en "associëren" zijn woorden die in de discussie over de kredietcrisis niet veel worden gehoord. Binnen de BD-beweging zijn deze woorden, én de economische verhoudingen waar ze voor staan, echter wel bekend. De kredietcrisis kan daarom ook aanleiding zijn de werken van Steiner over sociale thema's weer eens ter hand te nemen. Niet verwonderlijk is het dus om dezelfde woorden tegen te komen in de artikelen die te maken hebben met economische verhoudingen, de basis waarop ze staan is dezelfde.

Onno Bakker

INHOUD

Dynamisch portret: Feest bij Odin	3
Dynamisch Perspectief 10 jaar	8
Winterconferentie	8
Vrije grond = vruchtbare grond, deel 3	9
Samenwerking: grond voor continuïteit	14
Demeter	16
Grondbewerking als cultivering van bodem en plant, deel 2	18
Uit de preparatenshuur: Preparatendagen	23
Dynamische keuken: Wederkerigheid	24
Perspectief	27
Agenda	29
BD-Service	31

25 jaar en nog steeds jong - 3

laatste aflevering met mogelijke oplossingen - 9

deel 2 van de resultaten van Stichting Agrikos - 18

Feest bij Odin

Vrije grond (3)

Grondbewerking

Foto: William Moore

Feest bij Odin

Even was Geldermalsen het middelpunt van biologisch-dynamisch Nederland. Op zondag 9 november vierde Odin haar 25 jarig jubileum met een Open Huis. Om 11.00 uur stroomde het bedrijfsgebouw van Odin in Geldermalsen vol met geïnteresseerden uit het hele land. Ook onze zuiderburen waren aanwezig, en zelfs Italianen. Merle Koomans, PR-medewerker en feestorganisator : "Zoiets hadden we nog nooit gedaan. Wij communiceren iedere week met onze 15.000 abonneeklanten via het Odinnieuws, via email en telefoon. We vertellen ze van alles over onze groentes, over de telers en hun land en geven lekkere recepten. Dat schept een band,

die we met onze Open Huisdag tastbaar wilden maken." Een bezoeker: "Ik haal bij mijn winkelier vanaf de start in 1995 wekelijks mijn groentetas op. De kinderen zijn ermee opgegroeid. De Odin-groentetas is een beetje tot ons leven gaan horen. Ik wilde vandaag wel eens zien hoe dat er ter plekke uitziet." *Andries Palmboom en Onno Bakker*

Geur van preiof van verse koffie?

Bij aankomst zie ik een simpele bedrijfshal. Zo zijn er vele in Nederland. Het is duidelijk: hier ligt de nadruk op aan-, door- en afvoer. Onze gezonde groentes, onze eerlijke melk, onze lekkere kaas. In mijn verbeelding hoor ik ronkende vrachtwagens en hangt hier de geur van prei en vers gesneden sla, sfeer van bedrijvigheid. Maar dat beeld verdwijnt als je de hoek om komt. Het bedrijfsterrein

en de doorgaans gekoelde hallen zijn omgetoverd tot een vrolijk feestterrein. Tenten, vlaggen en ja...het volle aroma van koffie!

Hier kan je drinken en eten, aan de praat raken. Proeven, snuffelen bij kraampjes van boeren en leveranciers, van groene en duurzame organisaties. De kinderen gaan op de foto met een Odin-vrachtauto of trekken een kaarsje. Je kan hier een workshop volgen over "Vergeten Groentes", over "Zon & Dierenriem" of over "De inzet van vermogen in de gemeenschap". Of je kan naar de "Producenten-Speeddates", waar telers een kwartier lang mogen opgaan in de passie voor hun vak. Een lezing gaat over "Het ontstaan van cultuurplanten", een andere gaat in op "Biologisch-Dynamische voeding en gezondheid". En dat is slechts een greep uit het inhoudelijke programma. Zo gaf bijvoorbeeld ook Francesco Salamita een mooie diapresentatie over de bd landbouw en de coöperatie in Sicilië.

Ergens tussendoor treedt een gelegenheidskoor van Odin-medewerkers op. Elders schilderen volwassenen met kinderen samen aan vier seizoensdoeken.

Ten slotte kun je ook nog winkelen in een aantrekkelijk ingerichte tijdelijke winkel-tent- wat gretig aftrek vindt. Ja, het is een gezellig feest.

Opgave om te combineren

Daags na het feest praten we na met Merle Koomans en Koos Bakker, directeur: "We kijken tevreden terug op onze Open Huisdag. Er zijn zoveel positieve reacties! Eigenlijk hadden we een hoge ambitie met het Open Huis. Het was bedoeld voor al

...als groothandel zijn we een spin in het web...

onze verschillende relaties en dat zijn er na 25 jaar heel wat. Als groothandel zijn we een spin in het web en hebben we te maken met de mensen op het land, met winkeliers, met vervoerders, met verwerkers/fabrikanten, met productontwikkelaars en met onze consumenten. Tegelijk moest het feest een mooi ontmoetingsmoment kunnen zijn voor medewerkers en hun familie. Daarbij wilden we iets laten zien van onze opvattingen over gezonde teelt en eerlijke economische verhoudingen, gericht op de toekomst.

Odin en Estafette?

Merle: "25 Jaar geleden startte het bedrijf onder de naam Odin met als hoofd-

activiteit: distributie van biologische(-dynamische) verswaren. Vijf jaar terug zijn we ook begonnen met biologische eetwinkels, om nog meer consumenten rechtstreeks te kunnen bedienen. De organisatie moest daarvoor een ingrijpende structuurverandering ondergaan. Voor de nieuwe organisatie kozen we voor de naam "Estafette Associatie C.V.". Met Estafette willen we uitdrukken, dat onze opgave eruit bestaat om steeds "het stokje door te geven", op een verantwoorde manier ten dienste van een gemeenschappelijk eindresultaat. De boer speelt immers zijn eigen rol en het distributiecentrum ook, evenals de winkel. En vergeet de sleutelpositie van de uiteindelijke consument niet! Binnen de nieuwe organisatie is Odin één van de drie takken geworden, waarbinnen de Odin Abonnementen, de Odin Webwinkel en de verschillende Odin-producten hun plek hebben.

Estafette Associatie C.V. – Hoezo Associatie?

Koos: "Ons doel is niet allereerst winstmaximalisatie. Onze inzet richt zich enerzijds op veel hectares biologische(-dynamische) landbouw en anderzijds op een vlotte effectieve manier om de levensmiddelen daarvandaan bij de mensen te krijgen door vooral de vraag van consumenten te verbinden met het aanbod van producenten. Dat doel overstijgt ons eigen terrein en vraagt om samenwerking tussen de verschillende schakels. Die samenwerking ten dienste van een groter geheel willen we expliciet vormgeven in "associatief" verband. Dat wil zoveel zeggen, dat we met erkenning van onderlinge afhankelijkheid vergaande, dus duurzame relaties willen aangaan met alle betrokken in de samenwerkingsketen: overleg in plaats van concurrentie. De term "associatie" is afkomstig uit de sociale driegeleding, - de visie op de maatschappelijke krachten en sociale verhoudingen vanuit antroposofische gezichtspunten."

Estafette Associatie C.V. – Hoezo C.V.?

Koos: "C.V. staat voor de juridische term "Commanditaire Venootschap. Ik gebruik daarvoor graag het beeld van de ouderwetse hoogstamboomgaard. Eenmaal geplant overleefde deze meer generaties fruittelers. Dat vroeg om duurzaam beheer. De fruitteiler had weliswaar een eigenbelang bij een goede appeloogst, maar zou nooit zover gaan om een te grote aanslag op de vruchtbaarheid te doen. Dat zou roofbouw zijn. De boomgaard vraagt om maximale vruchtbaarheid. In zekere zin betekent het eigendom van de boomgaard voor de fruitteiler, dat hij er als beheerder de verantwoordelijkheid voor draagt en

de opbrengst ervan krijgt. De boomgaard is echter "van zichzelf". Volgens dat principe hebben we Estafette Associatie ingericht. Wij vinden dat de "vruchtbaarheid" van onze bedrijfsmiddelen, ons kapitaal, op een onafhankelijke manier beheerd moet worden, los van het korte termijn eigenbelang van eigenaren. Daarom is het kapitaal ondergebracht bij twee Stichtingen, Vidar en Sleipnir, die als stille vennoten in Estafette Associatie optreden. In die zin is het bedrijf "van zichzelf". Analooq aan de fruitteiler zijn het bij Estafette de medewerkers, die "eigenaar" zijn van de verantwoordelijkheid voor het bedrijf. Van de ca 220 medewerkers zijn er op dit moment 11 beherend vennoot. De beherende vennoten voeren het bedrijf "voor eigen rekening en risico", maar hebben dus niet het eigendom van de bedrijfsmiddelen. In analogie met de appeloogst verdelen zij onderling de winst, maar ook het eventuele verlies. Als de winst hoger uitvalt dan de redelijke arbeidsvergoeding, vloeit dat naar de beide stichtingen, die de meeropbrengst als kapitaal weer vruchtbaar kunnen maken, ergens in het associatieve samenwerkingsverband. Het is ons ideaal, dat alle medewerkers zich als beherend vennoot met Estafette verbinden en dat het de producenten en consumenten zijn die de financiën verstrekken voor de benodigde investeringen. Dat kan door middel van participaties via stichting Vidar."

Eerlijke Handel

Zijn dat de eerder genoemde opvattingen over economische verhoudingen?

Merle: "Is het je opgevallen, dat we na 25 jaar voor het eerst als slogan gebruiken: "Lekker eten uit gezonde landbouw en eerlijke handel"? Hoewel we al 25 jaar dezelfde bedrijfsstructuur hebben, hebben we dat aspect in de markt niet op de voorgrond geplaatst. De eerste opgave was om de biologische landbouw op de kaart te krijgen."

Koos: "De huidige financiële crisis legt wezenlijke manco's van het economische systeem bloot. Het is aan de tijd om ons eigenzinnige geluid daarover te laten horen."

Estafette Academie

Het wordt een levendig gesprek. Termen als "teeltafspraken", "koop-, leen- en schenkgeld", "het rechtsleven van de beherende vennoten", "kapitaalneutralisatie" passeren de revue. Teveel om hier op in te gaan.

Stond er niet op de Odin Open Huisdag een kraam van de Estafette

Academie? Houdt die zich niet bezig met deze materie?

Koos: "Ja, in januari 2008 is de "Estafette Academie - Opleidingen voor economische vernieuwing" opgericht. Het is heel belangrijk dat veel mensen kennis kunnen nemen van de inhoudelijke spirituele gezichtspunten en achtergronden over de bd landbouw, voeding, andere economie en driegeliding. En vooral dat zij die vervolgens kunnen vertalen en zich eigen maken. Dan worden ze hanteerbaar in het dagelijkse werk. We hebben daarvoor bewust een aparte, onafhankelijke organisatie opgericht. Dat past in onze opvatting, dat onderwijs en opleiding niet gedictieerd moet worden vanuit economische belangen. Wél is het zo, dat de eerste opdracht van Estafette Academie was om binnen onze Estafette handelsorganisatie scholing te verzorgen."

Geur van preiof van verse koffie? (2)

Er volgt een rondleiding door het bedrijf. Er is geen enkel spoor meer te bespeuren van het feestgedruis. Bedrijvigheid alom. Geen geur van verse koffie meer, maar ook niet van prei. Knolselderij is er nu te ruiken. Geen gezellig sfeerlicht meer, wél helderwit werklicht. Gesleep met rolcontainers. En inderdaad ... geronk van vrachtwagens!

Moeder aller groentetassen

Een lopende band. Ongeveer 20 medewerkers vullen de kleurige Odin-tasjes met verse groenten en fruit.

Koos: "We hebben vijf types tassen, voor grote of kleine gezinnen, voor alleenstaanden of fijnproevers. Dagblad Trouw schreef er pas nog over (7 november - red.) onder de kop "Moeder aller groentetassen". Inderdaad is het idee van het groenteabonnement - in de versie met landelijke verspreiding - bij Odin ontstaan. Nu leveren we onze tassen bij onze afhaalpunten o.a. in kleine kernen, zoals bij groenteboeren, maar ook in biologische speciaalzaken in grotere steden. De klant betaalt een week vooruit. Zo heeft het afhaalpunt geen risico en de klant een gegarandeerd vers product met informatie over de herkomst. Soms op een plek, waar anders biologisch helemaal niet te krijgen is. Het commitment van de abonnees stelt ons in staat vooraf teeltafspraken te maken met onze telers; precies zoals we dat in associatief

verband nastreven."

Merle: "Er gaat altijd een "Odinnieuws" mee. De recepten erin hebben we in de loop der jaren verzameld. Ze zijn allemaal op het web te vinden, met een handige zoekfunctie. Het nieuws is altijd nieuw en bevat soms informatie over telers en producten, maar soms ook over actuele zaken die spelen."

Webwinkel

In een hoek van een hal is een heuse winkel ingericht, sober en volgestouwd. Wat gebeurt hier?

Koos: "Hier worden de orders gelopen voor onze webwinkel. Wij hebben wekelijks zo'n 400 klanten, die per internet een bestelling doen. Ze kunnen die bij onze afhaalpunten afhalen. Het distributienet ligt er al. Zo kunnen wij een volledig assortiment biologische waren fijnmazig beschikbaar stellen, ook op plaatsen waar geen biologische winkel is".

Twaalfde Estafettewinkel

In een andere ruimte staan pallets met dozen rijst, kratten sap, pakken koekjes in grote rekken opgestapeld en nog veel meer. Dit is de plek van waaruit de Estafette-winkels en andere biologische speciaalzaken worden bevoorrad met kruidenierswaren.

Koos: "Onze filosofie is om zoveel mogelijk rechtstreeks in te kopen: geen onnodige tussenschakels. Daarom bevoorraden wij zelf onze winkels niet alleen van verswaren

maar ook van de houdbare kruidenierswaren. Wij zijn kieskeurig in onze leveranciers. We hebben een voorkeur voor bedrijven, die zich herkennen in onze opvattingen over de economie en duurzaam samenwerken."

Merle: "Deze week opent trouwens de twaalfde Estafette-winkel, in een nieuwbouwwijk van Den Haag, Leidschenveen. Over Estafette-winkels is ook nog heel wat te vertellen, bijvoorbeeld rondom voorraadfinanciering d.m.v. koopzegels. Zullen we daar een andere keer op ingaan?"

Die uitnodiging nemen we graag aan. Een goed idee trouwens, Dynamisch Perspectief over winkels die zich profileren met Demeter! ■

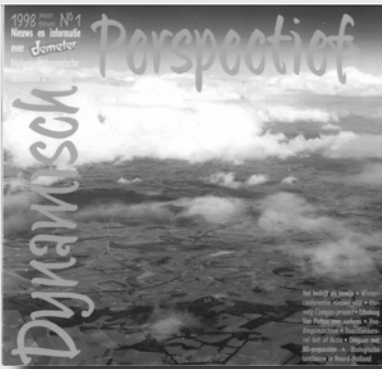
Estafette Associatie C.V.
Postbus 225
4190 CE GELDERMALSEN
0345-577133 // info@estafette.org

1983 opgericht in Koedijk (N-H)
1993 verhuizing naar de Betuwe
1994 geboorte Odin Groente- en
Fruitaabonnement
2005 oprichting Estafette Associatie C.V.
2008 Odin bestaat 25 jaar

- 100 % Biologisch assortiment - waar mogelijk Demeter
- 220 medewerkers
- 12 beherende vennoten
- 2 stille vennoten:
 - Stichting Sleipnir (www.stichtingsleipnir.nl)
 - Stichting Vidar
- 300 afhaalpunten voor 15.000 abonneeklanten
- € 23.000.000,- omzetbegroting
- 5 Vrachtwagens
- 12 Estafette - biologische eetwinkels (Amsterdam 2x, Arnhem, Breda, Leidschenveen, Driebergen, Dordrecht, Ede, Maastricht, Nijmegen, Utrecht, Zutphen)
- 1 Webwinkel (www.odinwinkel.nl)
- 1 Estafette Academie

...Moeder aller groentetassen...

Dynamisch Perspectief: 10 jaar dynamische essentie vervolgd

Dynamisch Perspectief is al weer tien jaar lang het blad voor de leden van de BD-Vereniging. Zo'n leeftijd bereik je natuurlijk niet zomaar. Velen hebben zich door de jaren heen ingezet om de kwaliteit van het blad te waarborgen. Hierover verder denkend komt de naam van Bruno van der Dussen boven. In het interview dat Jos Pelgröm met hem had (DP2-2008) geeft Bruno aan dat hij het belangrijk vond dat de praktijk van de BD-landbouw in DP in beeld wordt gebracht. Daarnaast geeft Bruno in hetzelfde interview ook nog een aantal andere aandachtspunten die hun weg kunnen vinden in Dynamisch

Perspectief, zoals meer aandacht voor voeding, het eigentijds invullen en tonen van de antroposofie en het steunen en stimuleren van onderzoek. Kortom de verdiensten van de bd-landbouw goed communiceren - een handschoen die de huidige redactie graag wil oppakken.

Een ander belangrijk onderdeel van een succesvolle communicatie is de vormgeving. Dit wordt al vanaf het begin van Dynamisch Perspectief verzorgd door Gerda Peters. Haar werk maakt het blad aantrekkelijk om te lezen en ook als visitekaartje naar buiten. Een

herkenbaar blad met een eigenzinnige vorm. De letters zijn dan in tien jaar tijd wat strakker geworden, het blijft letterlijk een blad dat gezien mag worden. Dit blijkt vooral als de vereniging ergens in het land met een stand staat. De daar ter inzage gelegde DP's zijn als eerste weg.

DP - doe eraan mee

Als u wilt helpen door bijvoorbeeld een artikel te schrijven dan kunt u altijd contact opnemen met de redactie via de telefoon 0321-315937 of via e-mail: onnobakker@bdvereniging.nl.

Uitnodiging Winterconferentie 2009

Aan alle boeren, tuinders, handelaars, onderzoekers en andere betrokkenen en geïnteresseerden in de bd-landbouw.

Het bestuur van de BD-Vereniging nodigt u van harte uit voor een gezamenlijke winterconferentie op 14 januari 2009 op de Warmonderhof. Dit jaar is **Gezond van grond tot mond: Kwaliteit en onze voeding** als thema gekozen. Vele zaken zijn van invloed op de kwaliteit van onze voeding en in het programma zullen verschillende aspecten van

voeding en voedingskwaliteit aan bod komen. Vragen als "Wat kun je als producent doen aan de kwaliteit van je product" of "Wat zie ik als consument als kwaliteit in mijn voeding" zullen aan bod komen. Ook is er dit jaar "open ruimte", een mogelijkheid voor leden om zelf een workshop o.i.d. te verzorgen. Wilt u op deze manier bijdragen aan de winterconferentie dan kunt u contact opnemen met het bureau, het liefst via e-mail: onnobakker@bdvereniging.nl. Het programma vindt u bin-

nenkort op de website; www.bdvereniging.nl. Kosten voor deelname bedragen € 40,-, inclusief koffie, thee en lunch. Voor beroepsleden en aan hen gekoppelde leden is deelname gratis. Om u goed te kunnen ontvangen stellen wij aanmelding en betaling vooraf zeer op prijs. Aanmelding met vermelding van naam, adres en telefoonnummer graag per e-mail naar: info@bdvereniging.nl. Betaling op Postbank nummer 313786 o.v.v. "winterconferentie" en naam deelnemer(s). ■

'Grondgedachten' Deel 3

Toekomstige structuren voor beheer van grond

Jan J.C. Saal

"Grondgedachten"

Als voorzitter van Stichting Loverendale ben ik tegen de problematiek aangelopen van prijzen van landbouwgrond. Ik ben ervan overtuigd geraakt, dat grondprijzen worden bepaald door principes, die haaks staan op het basisprincipe van de biologisch-dynamische landbouw: vruchtbare grond. Vruchtbare grond vereist vrije grond. Stichting Loverendale heeft als doelstelling om grond vrij te maken voor de biologisch-dynamische landbouw.

In drie afleveringen gun ik u een kijkje in mijn gedachtegangen hierover, mijn zogenaamde 'grondgedachten'... In voorgaande DP's, nummer 3 en 4 2008, kwamen aan bod: *Grond en waarde?* en *Eigendom en gebruik*. In deze laatste aflevering mijn pleidooi voor een nieuwe voortrekkersrol van de biologisch-dynamische beweging: de vernieuwing van de sociaaleconomische structuur van de landbouw, met name hoe het grondeigendom geregeld zou moeten worden. De kredietcrisis maakt het extra actueel!

De huidige kredietcrisis

Naar aanleiding van de huidige kredietcrisis klinkt er een roep om veranderingen. De crisis grijpt in in een maatschappij, die steeds complexer is geworden. In deze kredietcrisis komen verschillende ontwikkelingen uit het verleden bij elkaar, waardoor hij dan ook niet in enkele woorden is uit te leggen. Bovendien liggen de benodigde veranderingen niet zo voor de hand. Hoe moeten we die crisis nu beoordelen in het licht van het vraagstuk over eigendom? En in het bijzonder: het eigendom van grond. Wat kunnen we er aan doen?

Roven

Als we allereerst eens naar de hele mensheidsgeschiedenis kijken, dan zien we een ontwikkeling van roven naar ruilen en van ruilen naar iets, dat nog in wording is: associëren. Het roven is een verouderd principe. Het is dus terecht dat via wetten en maatregelen wordt getracht om dat roven uit te bannen. In de financiële wereld, vooral in Amerika, blijkt desondanks het roven een verfijnde kunst te zijn geworden. Juist door te lichtzinnig leningen te verstrekken kun je mensen beroven, omdat ze daarna verplicht zijn om rente en aflossingen te betalen.

Wanneer de lening te groot is of rente en aflossingen te hoog, dan ontstaat een situatie waarin iemand wordt beroofd, ook al heeft de betrokkene zelf met die lening ingestemd. Deze situatie is vergelijkbaar met een boer die naar verhouding te veel moet lenen, doordat de grondprijs bijvoorbeeld te hoog is, ook dan kan een dergelijke situatie zo maar ontstaan. Dit kan de boer ertoe brengen om meer opbrengsten uit zijn land te willen 'persen'. Zo volgt uit een financiële roof een aanslag op de bodemvruchtbaarheid; - dat noemen we 'roofbouw'.

Ruilen = wederkerigheid

We zitten als maatschappij nog midden in het ruilen. De basis van het ruilen is de wederkerigheid. Het gaat er dus om dat we ons steeds afvragen in hoeverre de wederkerigheid is gerealiseerd of zal worden gerealiseerd, wanneer we iets in ons bezit krijgen wat anderen hebben vervaardigd. Wederkerigheid op korte termijn noemen we kooppeld en wederkerigheid op de lange termijn noemen we leengeld. Schenkgeld tenslotte is aan de orde wanneer we afzien van wederkerigheid. Wanneer u zich echt met wederkerigheid gaat bezighouden, zult u verbaasd staan hoe moeilijk dat eigenlijk is. Juist in het economisch leven zijn we eraan gewend

geraakt gericht te zijn op ons eigen gewin. Daardoor is het moeilijk voorstelbaar hoe het is om steeds weer wederkerigheid na te streven. Bijvoorbeeld: wij Nederlanders zijn vaak uit op een koopje. Maar past dat eigenlijk wel bij het streven naar wederkerigheid? Nog een voorbeeld: we weten maar al te goed, dat het gebruik van kunstmest in de gangbare landbouw uitputting van de teelaarde veroorzaakt. Geen wederkerigheid dus! Ook van speculatie met grondprijzen weten we dat het niet past bij het streven naar wederkerigheid. Maar hoe zit het dan met het normale stijgen van de huizenprijzen en het benutten van de overwaarde? Met koerswinsten op de beurzen? Met beleggen in het algemeen? En hoe zit het dan met pensioenvoorzieningen?

Door de kredietcrisis is het gerechtvaardigd om dit soort vragen te stellen. Ze wekken ons bewustzijn in dit gebied. Wat mij betreft is ons egoïsme alleen op zijn plaats wanneer we spreken over onze eigen behoeften. Zodra we ons echter in het maatschappelijk leven begeven, is wederkerigheid en associëren aan de orde.

Associëren = je verbinden met de vraagstukken van een ander

Om goed te kunnen beoordelen wat onze daden maatschappelijk teweeg brengen, moeten we in de toekomst proberen te kijken. Wat betekent het voor de boer, wanneer we zo goedkoop mogelijk zijn producten pro-

beren te verkrijgen? Wat betekent het voor de bank, wanneer we een zo hoog mogelijke rente willen op ons spaargeld en maximale zekerheid dat we altijd over dat spaargeld kunnen beschikken? Wat betekent het voor een nieuwe boer, wanneer de oude boer zijn grond en bedrijf zo duur mogelijk probeert te verkopen? Via dit soort vragen komen we bij het associëren terecht. Associëren gaat dus verder dan ruilen. We verbinden ons met de mensen die de gevolgen van ons handelen moeten dragen. Dan kunnen we waarnemen dat er vaak meer nodig is dan een eerlijke ruil. Meestal is het niet zo eenvoudig om oplossingen te verzinnen voor de vraagstukken die we dan tegenkomen. Een van die vraagstukken betreft het beschikbaar zijn van grond voor toekomstige bd-boeren. Wanneer we goed proberen om in de toekomst te kijken kunnen we zien dat dit een probleem gaat worden. Wanneer we ons dat probleem aantrekken, vormen we een associatie rond landbouwgronden met BD-initiatieven, met het oog op die toekomstige boeren.

Het rechtsleven brengt structuur

Het is in het rechtsleven of het politieke leven dat we structuren kunnen inrichten om los te komen van ons egoïsme, dat onterecht werkzaam is in het maatschappelijke gebied. In het rechtsleven maken mensen afspraken met elkaar. Deze afspraken worden in groter verband wetten, regels en statuten. Via dergelijke afspraken worden grotere en kleinere gemeenschappen vormgegeven. In dit ge-

bied speelt het politieke leven een grote rol. Ook het bancaire leven is doortrokken van afspraken en regels. Het bancaire leven maakt zodoende onderdeel uit van het rechtsleven. De huidige economische crisis is onder andere veroorzaakt, doordat men het bancaire leven te veel als economische activiteit heeft gezien en te weinig als een activiteit in het rechtsleven. Dat wil zeggen dat het bancaire handelen te veel op winststreven gericht geweest is en te weinig op het invullen van een maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Door het verstrekken van leningen en het bepalen van de te betalen rente en aflossingen wordt door banken veel invloed uitgeoefend op de maatschappij. Langs die weg worden initiatieven en projecten mogelijk gemaakt maar ook onmogelijk gemaakt. Juist langs dergelijke afspraken kan duidelijk worden dat leengeld wederkerigheid mogelijk maakt over grotere afstanden in tijd en ruimte. Leningen moeten dan niet met winstoogmerk worden afgesloten, maar ze moeten beoordeeld worden op basis van hun bijdrage aan het maatschappelijk welzijn. Het is interessant dat de huidige kredietcrisis dit fenomeen naar boven brengt. Alle banken die het bancaire proces te veel gebruikt hebben voor hun streven naar winst zijn keihard getroffen door de kredietcrisis. Banken die meer op hun maatschappelijke functie hebben gelet zijn er nauwelijks door geraakt. Willen wij als mens ook iets voor elkaar krij-

gen in het rechtsleven, dan kunnen we ons natuurlijk met politiek gaan bezighouden. We kunnen ook onderzoeken langs welke weg we directer resultaat kunnen boeken. Dat kan, wanneer we ons ook een beetje gaan bezighouden met bancaire processen bijvoorbeeld in de bd-beweging. Dat wil zeggen dat we ons kunnen afvragen hoe ons spaargeld werkt in de maatschappij of in de bd-beweging. Geef ik mijn spaargeld in handen van banken of van initiatieven met een hoog winststreven, dan ben ik daarmee mede betrokken bij de kredietcrisis, zoals hij zich nu voordoet. We kunnen geen onschuldige burgers meer zijn. We moeten zelf beoordelen hoe we met ons geld in de maatschappij willen werken.

Oplossingen

Het spreekt voor zich dat in deze ingewikkelde problematiek geen eenvoudige oplossingen voor handen zijn. Er bestaan geen structuren die problemen helemaal kunnen voorkomen. Het is ook onmogelijk dat alle mensen zich dusdanig ontwikkelen, dat zij allemaal tot de juiste inzichten komen en dus het goede zullen doen. Toch zijn er wel

enkele richtingen aan te geven, waarin we de oplossingen kunnen zoeken, die voor de toekomst van belang zullen zijn.

1. Mensen die een positie krijgen moeten zich niet alleen geschoold hebben voor die positie, maar moeten ook een persoonlijke ontwikkeling hebben doorgemaakt, die – ethisch/moreel – bij die positie past. We zullen nieuw beoordelingsinstrumenten moeten ontwikkelen die dat mogelijk kunnen maken.
2. We zullen structuren moeten ontwikkelen, die ons beschermen tegen ons eigen egoïsme, om het bewuste en onbewuste roven tegen te gaan.
3. We moeten zorgsystemen ontwikkelen om de mensen te verzorgen die niet mee kunnen komen in de ontwikkeling.

Associëren gaat verder dan ruilen

4. We moeten verschillende geldsystemen ontwikkelen die er voor zorgen dat de verschillende levensgebieden de benodigde gelden ter beschikking krijgen.
5. We moeten wetgeving ontwikkelen die voorkomt dat de economie te sterk wordt doorgevoerd in de levensgebieden waar ze niet thuis hoort.

Ad 1. Mensen die een functie krijgen in het economisch leven moeten qua vaardigheden en kennis passen bij die functie. Dat is een ingewikkelde manier om te zeggen dat een dokter opgeleid moet zijn tot dokter, een lasser opgeleid moet zijn tot lasser en een boer opgeleid moet zijn tot boer. Wanneer mensen een functie krijgen in het politieke/bancaire leven, moeten ze naast die opleiding ook nog een zekere moraliteit ontwikkeld hebben, omdat hun functioneren een diepere werking heeft in de maatschappij.

Ad 2. Hierbij is het belangrijk om te onderkennen dat het persoonlijke bezit van vermogen de mens in principe egoïstisch maakt. Structuren moeten het persoonlijk

bezit beperken, zonder het gebruik van dat bezit in de weg te staan. Dit kan gerealiseerd worden met pacht of erfpacht van grond, huur van huizen of gebruiksovereenkomsten bij machines e.d. Dat bezit moet dan wel ergens in eigendom ondergebracht zijn. Daarvoor kunnen stichtingen zonder winstoogmerk worden gebruikt. Zij worden bestuurd door be-

sturen, die vervangbaar zijn wanneer iets niet goed gaat. Bestuurders vervullen een rol in het politieke/bancaire leven, waarbij moraliteit een belangrijke rol speelt. Het idee om bd-gronden in stichtingen onder te brengen sluit hier volledig bij aan.

Ad 3. Wanneer we mensen strenger gaan beoordelen, voordat ze een functie kunnen vervullen, zullen er ook mensen uit de boot vallen. Zij kunnen dan niet verder komen, doordat ze negatief beoordeeld worden. Daardoor ontstaat een zorgplicht voor die mensen. Dat is in zekere zin nu ook al het geval. Wanneer mensen bijvoorbeeld worden veroordeeld en ge-

lijk met de mensen die zich sterk voor de bd-beweging hebben ingezet, wanneer ze failliet gaan, ziek worden of met AOW gaan?

Ad 4. Wanneer het geld zijn waarde verkrijgt in het economisch leven, mensen met geld verbonden worden in het rechtsleven en het geld zijn waarde verliest in het culturele leven, dan ontstaat in het geld net zoiets als in de bloedsomloop van de mens. Dan is het economisch leven vergelijkbaar met de longen, waar het bloed van zuurstof wordt voorzien. Dan is het bancaire leven net zoiets als het stelsel van slagaders, waardoor het bloed naar

ten scheiden. Koopgeld is dan een meer plaatselijke, regionale munt. Leengeld wordt dan een internationale, mondiale munt. Voor belastinggeld en cultuurgeld moeten dan nog munteenheden ontwikkeld worden. Ook zonder dat er nog aparte geldsoorten voor zijn ontwikkeld is het belangrijk om binnen de bd-beweging te onderzoeken hoe het gaat met de leengeld en schenkgeldstromen. De beweging kan pas een organisme worden, wanneer alle verschillende geldstromen in voldoende mate aanwezig zijn.

Ad 5. Wanneer we de krachten van de economie serieus nemen, en wie kan dat

dat zij bij zijn productieve arbeid niet de gevolgen voor mens en milieu uit het oog verliezen. In dit kader past ook dat de belasting van overheden niet op inkomen moet rusten maar op kosten, zodat de vervuiler betaalt. In dit kader past het ook om de dekking van geld niet te laten rusten op goud of zilver, maar op een combinatie van maïs, rijst en graan. Daardoor krijgen de verschillende regionale munten toch een min of meer met elkaar overeenstemmende waarde.

Binnen de bd-beweging wil dat zeggen dat we niet te veel oog moeten hebben voor de producten en de hoogte van de prijzen. We moeten ook oog hebben voor inhoudelijke zaken en we moeten het rechtsleven verzorgen. Dat wil zeggen dat we ons bijvoorbeeld moeten bezighouden met de vraag hoe de eigendomsverhoudingen van grond binnen de beweging georganiseerd zijn.

Grondbezit – zo kan het ook!

Het is een heel verhaal om uiteindelijk te komen tot grondbezit. De oplossing van een probleem vergt nu eenmaal inzicht in dat probleem. Bij grondbezit is het probleem tamelijk ingewikkeld, zoals u hierboven en in eerdere afleveringen hebt kunnen zien.

Het is hopelijk duidelijk geworden dat het voor de toekomst ongewenst is, dat het volledige grondbezit bij de boer komt te liggen. Het gaat dan over te veel vermogen. Dat is

moeilijk door jonge boeren te vergaren en de boer kan egoïstisch worden, waardoor hij ondanks zijn goede bedoelingen toch tegen het maatschappelijk belang in kan handelen. Wanneer het grondeigendom in een stichting wordt ondergebracht (dat heet "kapitaal neutralisatie"), kan de boer er wel mee werken, zonder dat hij wordt blootgesteld aan de krachten die samenhangen met de grondprijs en met speculatie.

Wanneer de boer door zijn leeftijd of andere biografische oorzaken niet meer in staat is om zelf verder te boeren, kan de grond aan een andere (jongere) boer beschikbaar worden gesteld. Een stichting is in staat om dat onder dusdanige voorwaarden te doen, dat het realistisch wordt voor de boer en de stichting. Indien nodig kunnen de pensioenaanspraken van de boer hierbij betrokken worden. Dat zal soms nodig zijn omdat het persoonlijke grondeigendom ook een functie in die richting vervult.

Wanneer zo'n stichting wel pachtinkosten heeft en geen rentelasten moet betalen, krijgt de stichting mogelijkheden om vanuit het algemeen belang te werken aan uitbreiding van het arsenaal aan gronden of opleidingen voor boeren (schenkgeld). Door opleidingen zijn er op langere termijn boeren beschikbaar, die hun vak verstaan. We zien al jaren dat opleidingen niet privé gefinancierd kunnen worden. Belastingregels en subsidieregels spelen daarbij een belangrijke rol. Voor een grondstichting zijn er meer

wettelijke en fiscale faciliteiten dan voor privé personen. De stichting is er bij zijn ontstaan en groei wel van afhankelijk dat privé personen vermogen beschikbaar stellen. Daardoor kan zij voldoende eigen vermogen opbouwen om te kunnen werken. Zo'n grondstichting moet ook werken aan beoordelingsprocessen, om de beste boer te kunnen kiezen uit mogelijke kandidaten. Dat wordt een belangrijke opgave voor de toekomst.

De BD-beweging staat op dit punt gelukkig niet in de kinderschoenen, omdat er al verschillende grondstichtingen bestaan. Deze stichtingen, zoals bijvoorbeeld stichting BD-grondbeheer en stichting Loverendale, beheren al een flink vermogen. Er bestaan dus ook al een aantal bedrijven die op deze manier hun grond geheel of gedeeltelijk beschikbaar krijgen. Daarmee is al bewezen dat deze aanpak werkzaam is. De BD-beweging loopt hiermee vooruit op de maatschappij. De BD-beweging is dus al begonnen met de fase van het associëren.

De grondstichtingen verdienen dan ook uw waardering en uw ondersteuning. Zij vormen structuren waarop de toekomst van de BD-beweging gebouwd kan worden. Daarnaast vervullen ze een voorbeeldfunctie naar de maatschappij als geheel.

Zo kan het ook. ■

Grondbezit – zo kan het ook!

vangen worden gezet, dan worden ze nog wel verzorgd. Door de hogere eisen die we aan bestuurders en werkers moeten stellen, zullen meer mensen uit de boot vallen. Zij worden wel niet gevangen gezet, maar verdienen toch een redelijk bestaan, dat gericht is op hun persoonlijk ontwikkeling. Hier past bijvoorbeeld een pleidooi voor een basis inkomen. Het is de vraag hoe we binnen de bd-beweging met zo'n zorgplicht omgaan. Hoe gaat het eigen-

alle verschillende plaatsen wordt gedirigeerd. Dan is het schenkgeld net zoiets als het spierstelsel, waar de zuurstof wordt verbruikt. Het politieke leven tenslotte is dan vergelijkbaar met het stelsel van aderen, waarmee het geld weer wordt afgevoerd, zodat het opnieuw aan zijn cyclus kan beginnen. Dat proces vraagt echter om gescheiden geldsystemen. De huidige bancaire crisis laat zien dat we het koopgeld en het leengeld van elkaar moe-

anders na de afgelopen decennia, dan moeten we deze activiteit via wetgeving binden. Het is dus onzin om te spreken over vrijhandel en vrije productie. Daar moet wederkerigheid heersen. Er bestaan ook al tal van initiatieven die hiervoor een aanzet geven. Er bestaat bijvoorbeeld een hele milieuwetgeving. Er bestaat ook al een hele wetgeving rond arbeid en beloning. Deze wetgeving zorgt er voor dat ondernemers wel kunnen werken, maar

Samenwerking: grond voor continuïteit

Foto: Ruud Hendriks

Jan de Wit, *themaleider Markt Et Economie*,
Louis Bolk Instituut.

De grondgedachten van Jan Saal (DP 2008, nr.3 en 4) bevatten veel waardevolle elementen over de waarde van grond voor verschillende gebruikers. Helaas slaat hij soms net naast de plank. Zoals met de opmerking dat een stijgende grondprijs het schaarsteprobleem niet oplost; om daaruit te "concluderen dat een dergelijke manier van prijsvorming bij verkoop van grond de plank volkomen mislaat" (DP-3). Misschien een mooie wensgedachte maar de realiteit is anders: bij een stijgende prijs wordt het voor steeds minder kopers aantrekkelijk of haalbaar om die grond werkelijk te kopen. Er valt vraag weg en de schaarste wordt opgelost.

Dat is precies het probleem waar Jan op doelt, en wat in de begeleidende box "BD-boeren in de knel" nog eens prangend wordt verwoordt: het is voor minder intensieve grondgebruikers (BD-boeren) bij de huidige prijzen niet of nauwelijks meer mogelijk om grond aan te kopen. Vandaar ook dat bijvoorbeeld biologische boeren moeilijk aan de bak komen, terwijl boomkwekers, glas-

tuinders, graszodenbedrijven, etc. de beschikbare grond gewoon opkopen als ze dit willen en mogen. En gangbare veehouders met een mestoverschot kunnen duizenden euro's meer betalen voor een hectare grond dan biologische boeren die hun zaakjes op orde hebben en geen 'mestdumpplaats' nodig hebben. In klassiek economische zin is op macroniveau de schaarste daarmee opgelost (er is vraag weggevallen). Helaas houden we wel een landbouw en een inrichting van het landschap over die velen 'niet zo geweldig' vinden.

Grondgedachten rond grondpolitiek

De overheid is de laatste jaren afgestapt van het idee om de biologische landbouw, als voorloper in de zoektocht naar duurzame vormen van landbouw, direct te ondersteunen via subsidies. 'Voorwaarden scheppen' is het paradigma geworden. Echter, een belangrijke voorwaardenscheppende rol laat de overheid links liggen, namelijk een grondpolitiek die duurzame vormen van landbouw niet frustreert maar juist stimuleert. Grondpolitiek is al decennialang een politiek gevoelig onderwerp waar vrijwel niemand z'n vingers aan

durft te branden. Vandaar dat de insteek van Jan Saal zeer aantrekkelijk is: de grondgedachten als pleidooi voor de BD-beweging om een voortrekkersrol te gaan spelen bij de vernieuwing van de sociaaleconomische structuur van de landbouw.

Toch lijkt Jan ook hierbij uiteindelijk net naast de plank te slaan. Hij lijkt de BD-boeren vooral als slachtoffers te benaderen en de verantwoordelijkheid van acties buiten de (BD)-landbouw zelf leggen. Voor mij is dit wat al te gemakkelijk. Zo heeft de biologische landbouw de eigen verantwoordelijkheid hoog in het vaandel staan: consumenten van biologische producten betalen (veel) meer voor hun voedsel; niet alleen omdat ze er van overtuigd zijn dat het gezonder voor henzelf is, maar ook omdat ze zich medeverantwoordelijk voelen voor de boeren die een gezonde landbouw nastreven en deze boeren willen steunen door een hogere prijs te betalen. Van de boeren zelf wordt ook veel verwacht. En daarbij zijn boeren niet alleen 'grondredders' of 'grondontwikkelaars', maar ook ondernemers in de zin van 'zoeken naar de beste mogelijkheden om een goede landbouw haalbaar te maken'.

Op allerlei gebied zijn biologische boeren reeds ondernemers, getuige de vele initiatieven waar de biologische sector vaak een voortrekkersrol in (heeft) vervult. Bijvoorbeeld op het gebied van alternatieve vormen van financiering (via grondbeheerconstructies, consumentenkringen, borgstellingen, etc.), afzet (abonnementensystemen, webwinkels, huisverkoop en boerenmarkten) en verbreding (educatieve activiteiten, zorgboerderijen, natuurbeheer).

Bedrijfsopvolging: vroeg beginnen!

Maar juist op het gebied van bedrijfsopvolging lijkt Jan Saal de lat niet hoog te leggen. Misschien verklaarbaar, want ondanks (of dankzij?) alle goede bedoelingen voltrekken zich regelmatig sociale drama's in de BD-landbouw, juist bij de samenwerking tussen mensen. Veel goede energie en geld is verdampt in slepende conflicten, waar zakelijkheid op z'n minst ver te zoeken was of zelfs als verdacht werd aangemerkt. En dat terwijl een goede samenwerking noodzaak is, niet alleen om landgoederen met alternatieve eigendomsconstructies draaiende te houden, maar ook bij het binnen de perken

houden van de kosten van een bedrijfsopvolging. Door een meerjarige samenwerking voorafgaand aan de bedrijfsopvolging is het bijvoorbeeld mogelijk om grond en gebouwen tegen 'verpachte staat' over te nemen, waarmee de prijs met circa 40% te verminderen is. Tegelijkertijd kunnen tijdens de samenwerkingsperiode ook allerlei 'stille reserves' vrijwel geruisloos worden overgedragen. Hiermee krijgt de bedrijfsopvolger een betere startpositie. Maar dan moet er wel een aantal jaren samen geboerd worden. Dat vraagt een respectvolle houding van de potentiële bedrijfsopvolger, maar evengoed een open stimulerende, en gaandeweg afzijdige, houding van de potentiële bedrijfsbeëindiger: een nieuwe boer zal altijd anders boeren dan de oude, en iedereen heeft het recht om fouten te maken (en daarvan te leren). En misschien wel het allerbelangrijkst: het vraagt een zakelijke houding van beiden, die zover gaat dat al bij het begin van de samenwerking alle opties voor beëindiging van de samenwerking goed geregeld worden.

Het betekent ook dat de bedrijfsbeëindiger uiteindelijk genoeg moet nemen met een (>40%) lagere prijs. En dat is een gedachte die blijkbaar moeilijk ligt in de biologische landbouw. Vele overnameperikelen getuigen daarvan, maar Jan Saal steunt hen daarin met de zinsnede: "Wanneer hij het pensioen gaat en geen opvolger heeft is het logisch dat hij de boerderij en de grond verkoop aan de hoogste bidder...hij kan in zijn eentje de wereld niet veranderen". Als dit de algemene gedachte wordt binnen de BD-landbouw, is die begeerde voortrekkersrol bij sociaaleconomische vraagstukken nog ver te zoeken. Bij de gangbare landbouwers zijn jarenlange maatschappen tussen ouders en kinderen de

normaalste zaak van de wereld. Dit gaat lang niet altijd over rozen, maar beide groepen kennen het alternatief: de onmogelijkheid voor een jonge boer om te starten en een levenswerk van de stopper wat 'vernietigd' wordt als het bedrijf wordt verkocht aan de hoogst biedende.

Om deze samenwerking tussen bedrijfsopvolger en bedrijfsbeëindiger vorm te geven buiten de bekende (familiaire) verbanden, is het belangrijk dat vroegtijdig bekend wordt dat een bedrijfsopvolger gezocht wordt: een goede samenwerkingspartner vinden gebeurt niet in een vloek en een zucht; en het langzaam doorschuiven van het bedrijf (binnen fiscale grenzen) vraagt ook jaren. Dit betekent dat het denken over de toekomst van het bedrijf niet zo lang mogelijk vooruitgeschoven mag worden, maar al jaren voor een bedrijfsbeëindiging opgepakt moet worden. Dit en, misschien meer nog, het openbaar kenbaar zijn zeer gevoelige zaken. En toch: als een BD-boer zijn bedrijf een langer leven wil geven, kan het niet anders.

Een rol voor de BD-Vereniging?

Mogelijk kan de BD-Vereniging hierbij een rol spelen, zowel wat betreft het verzorgen van gesprekken over bedrijfsbeëindiging en -opvolging, als bij het bieden van een vertrouwd aanspreekpunt om opvolgers voor het zorgvuldig opgebouwde BD-bedrijf te zoeken.

Vanuit deze individualistische, zakelijke, benadering kan misschien ook een echte vernieuwing worden geboren, bijvoorbeeld: alle BD-grond met een erfdiensbaarheid 'BD-landbouw'; zodat de toekomst van deze zorgvuldig verlevendigde grond beter wordt veilig gesteld. ■

Demeter, keurmerk met een toekomst

De naam van de godin Demeter wordt internationaal gebruikt om producten afkomstig uit de biologisch-dynamische landbouw met een kwaliteitskeurmerk te onderscheiden. Hieronder een tweetal impressies die iets laten zien van de verhalen en de cultus rondom deze Griekse godin. In volgende nummers van Dynamisch Perspectief zullen meer verhalen volgen over dit keurmerk en haar producten - *Veronique van Zeeland*

Demeter, godin van groei en vruchtbaarheid

Machteld Huber, eerder verschenen in Smaakmakend

In de Griekse mythologie is Demeter de dochter van Chronos en Rhea. Zij is de vierde echtgenote van Zeus, die trouwens ook haar broer is, en samen hebben ze een dochter: Persephone. Op een dag is de schone Persephone met haar vriendinnen in een weide bloemen aan het plukken, als ze een prachtige narcis ziet. Op het moment dat ze zich voorover buigt om de bloem te plukken, scheurt de aarde open en komt Hades, de god van de onderwereld, in zijn gouden strijdswagen met gitzwarte

paarden uit de aarde omhoog. Hij grijpt het meisje en verdwijnt onmiddellijk weer de diepte in. Persephone verzet zich hevig en roept haar vader om hulp, maar die reageert niet. Demeter hoort de echo's van Persephone's noodkreten en snelt wel te hulp, maar het is al te laat. Persephone is in de onderwereld verdwenen. Wanhopig en verdrietig zwerft Demeter rond de aarde, op zoek naar haar dochter. Tijdens haar tocht ontvangt de koning van Eleusis haar gastvrij, en als dank leert Demeter aan de tweede zoon van koning, Triptolemus, de geheimen van het zaaien en het ploegen. Zo wordt Demeter ook de godin van de agrarische samenleving. Het is uiteindelijk de alziende zonnegod

Helios die Demeter vertelt dat Persephone bij Hades in het schimmenrijk vertoeft. Deze wetenschap vermindert Demeters verdriet niet, want zij kan Persephone niet bereiken. De gevolgen zijn groot. Er dreigt een hongersnood omdat er niets meer groeit en niets meer geboren wordt. Dan ziet Zeus in dat hij moet ingrijpen om de treurende Demeter te troosten. Hij stuurt zijn boodschapper Hermes naar de onderwereld om Persephone te halen. Hades moet haar laten gaan, maar voordat Persephone vertrekt biedt hij haar nog wat zoete granaatappelpitten te eten aan. Helaas als Persephone niets gegeten zou hebben, had ze de onderwereld kunnen verlaten. Nu ze echter de granaatappelpitten gegeten heeft, kan ze weliswaar acht maanden van het jaar bij haar moeder zijn, maar moet ze in de resterende tijd toch terugkeren naar Hades in de onderwereld. Voorlopig is Demeter door de hereniging met Persephone dolblij en herstelt de vruchtbaarheid van de aarde, zodat de mensen weer hun voedsel kunnen verbouwen.

Demeter, tempel op Naxos

Een reisverslag door Sijmen Brandsma, Land en Boschzigt te 's Graveland

Tijdens onze vakantie bezochten we Naxos, een van de Griekse eilanden en een heel bijzondere plek. Er valt relatief veel neerslag en is daardoor zeer vruchtbaar. Overal zijn akkers met granen, vroege aardappelen, groentegewassen en maïs en voor het eerst tijdens onze reizen door Griekenland kwamen we ook kleine kudde zwartbonte koeien tegen. In combinatie met cipressen, Venetiaanse burchten en verspreid liggende wijngaarden een heel boeiend landschap. In een van die vruchtbare valleien, op een kleine heuvel, staan de resten van een tempel gewijd aan de godin Demeter. Vanaf de heuvel keken we uit over de vallei, een lappendeken van akkers en verspreid staande boerenbedrijven. In de verte het klonk het geluid van een trekker, verder werd de stilte onderstreept door het getsjirp van krekels

en het geruis van de wind. Vanuit de vallei werden 800 jaar voor Christus al offergaven naar deze heuvel gebracht om de vruchtbaarheid van het land te waarborgen. Eerst werd er geofferd in speciale gaten in de grond, men vermoedt dat er een deel van de oogst in de vorm van zaden en groentesappen weer teruggeschonken werd aan de aarde. Schenken is een mooi woord in dit geval. Later werd er van het mooie witte marmer dat op Naxos te vinden is een tempel gebouwd, gewijd aan de godin Demeter. Haar kon je het meest verblijden met het offeren van een wild zwijn, want die vernielden immers de kostbare landbouwgewassen. Na de ondergang van het Griekse rijk, en bij de opkomst van het Christendom werd er over de tempelresten een kerk gebouwd. Hier vertelde de cultus van het brood en de wijn over dood en opstanding, herkenbaar voor de boerenbevolking. Zo is deze plek meer dan 2500 jaar een religieus en ongetwijfeld ook politiek centrum voor de mensen die hier verspreid woonden en het land bewerkten. Ook de kerk verviel, maar alles is onlangs zo gereconstrueerd dat van alle perioden iets is terug te vinden. Demeter. Symbool voor een vruchtbaarheid behoudende landbouw. Wat hebben we toch een mooi keurmerk gekozen. Om trots op te zijn, toch?!

'n warme groet, Sijmen ■

Resultaten van onderzoek Stichting Agrikos (2)

Grondbewerking als cultivering van bodem en plant

In het vorige artikel (DP4-2008) is de methode voor het benutten van grondbewerkingstijden voor aardappelen uiteengezet, met daarbij een beschrijving van de resultaten. In dit tweede deel worden projectresultaten van de verschillende stappen van de methode nader uitgewerkt waarmee de werkwijze duidelijker wordt. Het toont dat er een rechtstreeks verband is tussen grondbewerken, het kosmisch systeem van Zon, Maan en Aarde en de cultuurgewassen waarover we beschikken.

Door Hans Bruinsma, Stichting Agrikos

Schimmelaantasting en grondbewerkingstijden

In 2006 waren er in het MDM en PADGG project halverwege de maand juli vrijwel gelijktijdige metingen op vijf bedrijven in een cruciale ziekteperiode. Op de meeste bedrijven waren er minimaal twee grondbewerkingssreeksen toegepast. Grafiek 1 laat het verband zien tussen de toegepaste omvang van de stappen 1 en 2 van de methode en de gewasgezondheidsresultaten met betrekking tot Phytophthora en overige schimmelvormen, exclusief Rhizoctonia en schurft. De afzonderlijke aantastingen, Phytophthora (blad-, stengel- en knolaantasting samen), zwartbenigheid, stengelnatrot, Sclerotinia en droogrot, zijn ieder omgezet in een waarderingscijfer, waarna deze zijn samengevoegd in een gezamenlijk waarderingscijfer op schaal van 0 tot 10. Het percentage grondbewerkingen volgens stap 1 en 2 kreeg eveneens een waarderingscijfer op schaal van 0 tot 10, waarbij het effect van iedere grondbewerking bepaald wordt naar de fijnheid van de kluit en de diepte van de bewerking. De grafiek laat zien dat het patroon van beide reeksen sterk overeenkomt. Dat was al in eerder onderzoek tussen 1986 en 1996 gezien en werd in deze praktijkuitvoeringen bevestigd.

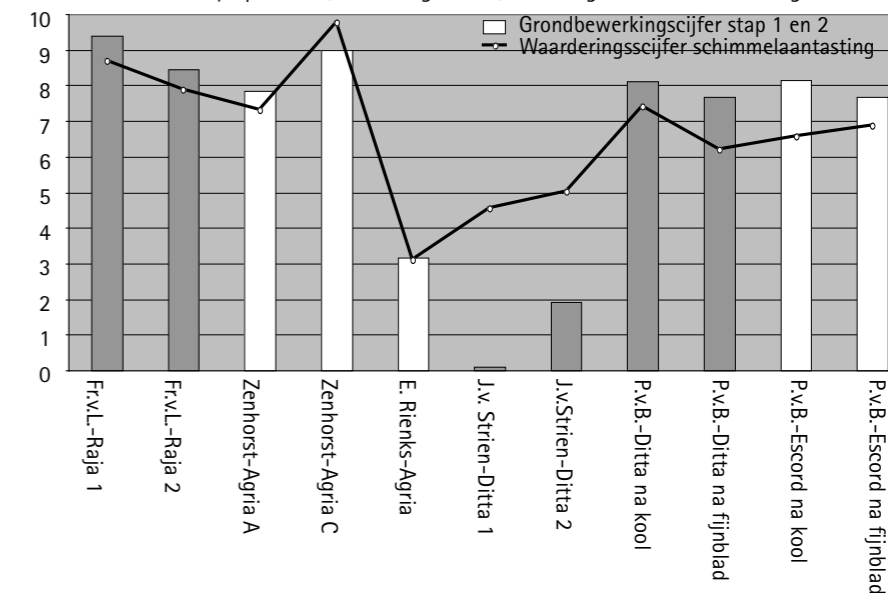
De hoogste uitslag komt in dit eerste jaar van toepassing bijna uit op cijfer 10. Bij deze groep, die behoudens een zeer lichte Sclerotinia-aantasting verder zonder aantasting was, was voor ca. 80 procent de meest urgente grondbewerkingstijd volgens stap 2 toegepast door Jan Zenhorst. De tweede grondbewerkingssreeks van Zenhorst had ook een tamelijk hoge score, maar het aandeel van stap 2 was daarin lager, waarmee het

resultaat relatief slechter uitviel. Het toont dat de uitvoering van stap 2 op dit moment in het jaar het meest relevant voor de aardappelteelt is, en dus nodig hoewel de stap gemiddeld het minst aan bod komt.

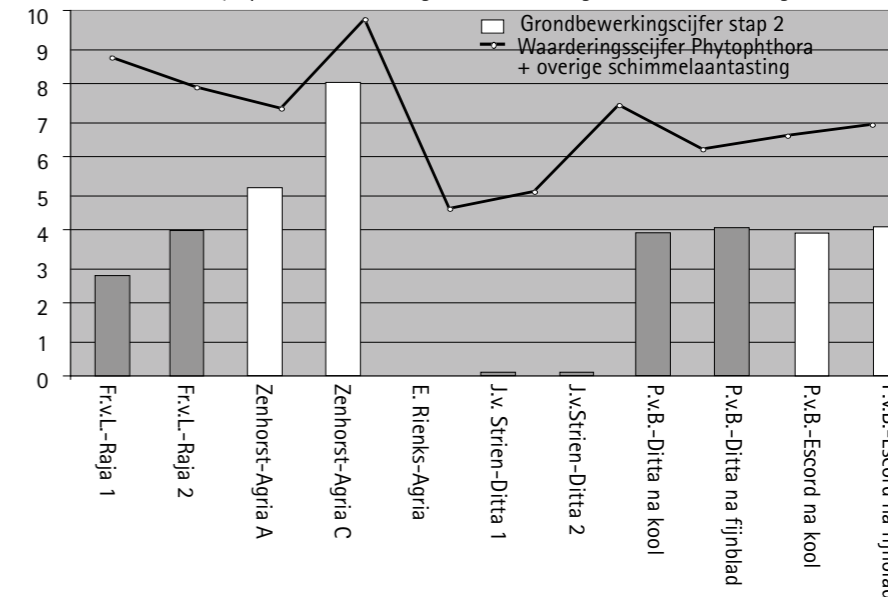
Grafiek 2 laat zien dat de relatie tussen enkel de uitvoering van stap 2 bij de representatieve teelten en het hierboven beschreven waarderingscijfer voor schimmelgevoeligheid nog meer 1 op 1 is. Uitzondering is Raja 1 (eerste punt in de grafiek). Raja 1 heeft een extra hoge grondbewerkingstoepassing volgens stap 1 (zie het verschil met grafiek 1) en die drukt de schimmelaantasting bijna net zo goed terug als stap 2. Meestal is dat anders, echter de Zon-Water werking van stap 1 is voor Raja ook passend bij gebruik van stap 3, waarmee die werking dus op twee niveaus voor dit ras effectief is. Dit verklaart ook waarom Raja gewoonlijk minder last van Phytophthora heeft dan de meeste andere rassen. De Zon-Water werking wordt namelijk vaak benut bij de Nederlandse plantbedbewerking en geeft daarmee voor Raja een optimale benutting van de stappen 1 en 3. Het grootste probleem voor Raja is de stootblauwgevoeligheid, welke ontstaat door een te laag watergehalte in de knollen. Met tenminste tweemaal het Zon-Water element heeft Raja die werking inderdaad meer dan gemiddeld nodig. Door de benutting van het Zon-Water element en het vermijden van de verdrogende Zon-Vuur grondbewerkingsserie van 19 april tot 14 mei zijn er de eerste twee opties voor het voorkomen van stootblauw. Al sterk aanaarden voor 19 april bleek bijvoorbeeld in het project een goede mogelijkheid.

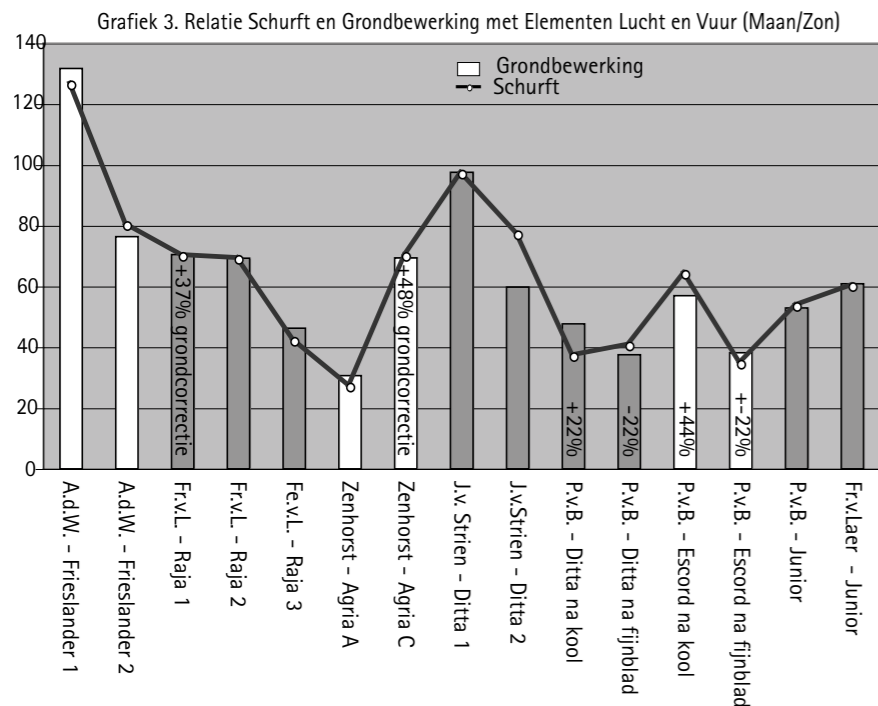
In het algemeen zijn de buiten stap 1 en 2 uitgevoerde grondbewerkingstijden groten-

Grafiek 1. Grondbewerking stap 1 en 2 in relatie tot Waarderingscijfer Phytophthora (blad, stengel, knol) en overige schimmelaantasting

Grafiek 2. Grondbewerking stap 2 in relatie tot Waarderingscijfer Phytophthora (blad, stengel, knol) en overige schimmelaantasting

Groeiwijzen ras Junior door toepassing stappen van de methode

Zwakke en ongezonde groei met eenzijdige toepassing stap 1

Activering lengtegroei met Zon-Aarde werking (stap 3)

Fijne kwaliteit, lengte- en breedtegroei met stap 1, 2 en 3

deels tussen 19 april en ca. 14 mei gedaan. Evert Rienks en Joost van Strien hebben die grondbewerkingsperiode in 2006 gewoon-tegetrouw nog sterk toegepast. Ze hadden daarmee de sterkste aantastingen. Tijdens het hele praktijkonderzoek van 2006 t/m 2008 gaf grondbewerking tussen 19 april en ca. 14 mei ook consequent het laagste onderwatergewicht, de laagste opbrengst en een hoge schurftaantasting. Alleen enkele rastypen zullen die grondbewerkingsperiode deels kunnen waarderen, zo is de verwachting.

Schurft, grondbewerkingstijden en voorafgaande teelt

Grafiek 3 laat het verband zien tussen schurft en grondbewerking uitgevoerd op dagen als de Zon en/of Maan in een Lucht- of Vuurbeeld stond. Daarvan was bekend dat het een droge, geweldige of delende groeiwijze kan geven. Met de metingen in 2006 liet dat zich ook vertalen naar aantasting door schurft, welke in het algemeen aan die groeiwijze verwant is.

Omdat het om rassen ging met verschillende schurftresistenties zijn die rasgebonden verschillen eerst gecorrigeerd. Vervolgens komt er dan een duidelijke relatie naar voren tussen de toepassing van de elementen Lucht en Vuur en de aanwezigheid van schurft. Er waren binnen de vijftien representatieve teelten nog vijf afwijkingen, die echter goed te verklaren waren. Eén afwijking was toe te schrijven aan een lichtere grond (Agria C bij Zenhorst). De invloed daarvan kon op basis van de overige uitslagen worden becijferd op 48 procent. Van de drie Raja teelten had één teelt een afwijkende uitslag. Die grond was als paardenwei in gebruik geweest en gaf

ten opzichte van de trend 37 procent extra schurft. Bij Pieter van Bentum tenslotte waren er vier afwijkingen met zijn Escort en Ditta teelten (P.v.B in grafiek). Daar waren voor deze twee rassen bewust twee verschillende voortelten gekozen. Dat was gebeurd omdat uit eerder onderzoek was gebleken dat herhaling van de zelfde elementaire kwaliteiten de grondbewerkingseffecten beïnvloedt. Dat kon met deze twee voortelten voor het eerst gemeten worden. Daar waar in het voorafgaande jaar voor beide rassen een fijn bladgewas met het Zon-Lucht element had gestaan, was er een gemiddelde afname van schurft met 22 procent. Waar in het voorafgaande jaar een koolgewas met het Zon-Water element had gestaan, was er een gemiddelde toename van schurft met 22 procent. Onderling dus een verschil van 44 procent! Daarbij werd niet alleen beoordeeld op de aardappel in het algemeen, maar ook op het knoltype. Escort heeft als bolrond knoltype naar verwachting een extra Water element in zich. Daarmee reageerde dit ras dubbel negatief (-44 procent) op de kool voortelt. Zowel een ziekteverhogend als een ziekteverminderend element kan dus door de voorgaande teelt weggenomen worden. In grafiek 3 zijn die voordeelteffecten aan de grondbewerkingscijfers toegevoegd. Na die correcties vallen vrijwel alle schurftaantastingen en grondbewerkingscijfers samen. Alleen de twee lage Ditta uitslagen bij Joost van Strien en Pieter van Bentum vallen iets te hoog uit. Mogelijk houdt dat verband met het gegeven dat Ditta gewoonlijk weinig schurftgevoelig is en hier de aantasting bij Ditta niet onderdoet voor die van de andere rassen.

Balans passende grondbewerkingstijden

Landbouwkundig is bekend dat Rhizoctonia meestal daalt als schurft stijgt. Men gaat er vanuit dat de schurft geen ruimte voor de Rhizoctonia laat. Die tegenstelling was ook te zien in de projectmetingen van 2006 (zie tabel 1). De gearceerde resultaten zijn per ras de hoogste scores en liggen bij Rhizoctonia en schurft telkens andersom. De bijna-afwijking van Agria is te verklaren uit het daar gericht loofkappen om Rhizoctonia te onderdrukken.

Bij projectdeelnemer Arie de Winter nam in 2005 met één grondbewerkingstijd Rhizoctonia echter enorm toe, terwijl die met een andere grondbewerkingstijd volledig achterwege bleef. Dat terwijl in beide groepen geen schurft voorkwam. Er zijn dus nog meer factoren in het spel. Bij Arie de Winter nam Rhizoctonia enorm toe na het over vele jaren eenzijdig gebruiken van het zelfde Zon-Water element (stap 1 van de methode) en bleef Rhizoctonia weg met het overscha-

kelen op het Zon-Lucht element (stap 2 van de methode). Met dat evenwicht bleef het eenzijdig verdrogende (schurftverhogende) en het eenzijdig waterige (Rhizoctonia verhogende) effect weg. In de tabel hebben de hoogste Rhizoctonia scores telkens de hoogste score met het Water-element en de hoogste schurft scores de hoogste score met het Lucht en Vuur-element

Inzet juiste rassen en gewassen

Bij de experimenten met aardappelen zien we naast een gezamenlijk reageren ook altijd een rasspecifiek reageren. Dat maakt het onderscheiden van de grondbewerkingseffecten in eerste instantie moeilijker, maar hier wordt in de dagelijkse praktijk juist veel mee gewerkt. Een teler gaat met een ras verder als dat in de eigen teeltsituatie voldoet en dat geldt ook voor gewaskeuzen. Waar telers in het MDM project met meerdere rassen werkten en waar sommige telers overeenkomstige rassen teelden, was

Tabel 1

Teelt	Aantasting	
	Rhizoctonia	Schurft
Frieslander 1	0	126
Frieslander 2	100	80
Raja 1 +2	1,5	70
Raja 3	7	42
Agria op lichtere grond	25	70
Agria	26	27
Ditta 1	26	97
Ditta 2	36	77
Escort na kool	0	64

dat verschillend reageren van de rassen ook goed te zien. Figuur 4 toont hoe het ras Junior zich verschillend ontwikkelde. In de dagelijkse praktijk komen dergelijke verschillen heel veel voor. Wat niet bekend is dat ze grotendeels ontstaan door de zelf toegepaste grondbewerkingstijden en die van de vermeerderaar in de vorige jaren.

Het ras Junior heeft het genetisch in zich om extra lengte in de knollen te maken. Junior maakt die extra lengte echter niet altijd. Dat gebeurde bij de telers in het onderzoek alleen als ook het Zon-Aarde element – welke voor strekkende groei staat – via de grondbewerking benut werd. Die toepassing van stap 3 voor Junior verhoogde tegelijk de opbrengst. Het eenzijdig gebruiken van het Zon-Water element (stap 1) reduceerde de opbrengst, kwaliteit en gezondheid. De

meest evenwichtige toepassing met stap 1 t/m 3 gaf voor Junior de beste opbrengst en gezondheid. Dan zijn alle drie voor dit ras benodigde kwaliteiten aanwezig (zie figuur 4). Deze voorbeelden met Junior illustreert het nut van het gebruik van grondbewerkingstijden.

Mijn conclusie is dat de via veredeling ingebrachte cultuurkwaliteiten alleen goed benut worden als ze duurzaam de juiste minerale ondersteuning krijgen via passende grondbewerkingstijden. Wilde planten hebben dat niet nodig, cultuurplanten wel. Zonder dat houden de gecultiveerde kwaliteiten geen stand en ontstaan er ziektesistentieproblemen, zo is de waarneming. Benut je de mogelijkheden van grondbewerkingstijden niet, dan ben je aangewezen op constante correctie van bodem en gewas-

sen, zoals vooral in de reguliere landbouw plaats vindt.

Met het gebruik van de cultuurgewassen is er een lange traditie. De aangegeven vier niveaus en de basale groeivormen waarop die gebaseerd zijn, waren ook al duizenden jaren geleden te onderscheiden. Daarvoor hoeft men geen modern geneticus te zijn. Rudolf Steiner gaf aan dat door de landbouwveranderingen, waaronder schaalvergroting, de samenhang tussen de in te zetten cultuurplanten en de wisselende krachten in de natuur verloren gaat. Maria Thun vond de verbinding tussen beiden: met de grondbewerking, de oudste landbouwhandeling ter wereld, kerft de landbouwer de natuurkrachten van dat moment in de aarde, waarna de in te zetten planten dat moeten tonen. Wie een dergelijk grondbewerking van nabij beschouwd moet daarvan ook onder de indruk raken. Daarmee staat de teler in een zeer oude traditie, vastgelegd van vader op zoon, in cultuurgewassen en in sterrenwetenschap. Een modern onderzoeken van die ritmische natuurkrachten was volgens Steiner nodig om de overige landbouwwontwikkelingen in balans te houden. Daarbij zijn de grenzen van de mogelijkheden van gerichte grondbewerkingstijden nog lang niet in zicht. ■

Uit de preparatenschuur: Preparaten maken door het land

Adrie Maas en Jola Meijer

De afgelopen maanden is de preparatenschuur, ter ondersteuning voor het preparaten maken, op verschillende bedrijven geweest. Voordat de preparaten werkelijk werden gemaakt hebben we ons ruim van te voren samen met de BD-boer gebogen over een 'preparatendraaiboek'; wat, waar, wanneer, wie in tijdschema. Zo waren we op verzoek van actieve consumenten rond boerderij *De Kraanvogel* te gast bij familie van Liere in Esbeek, en reed de werkgroep naar Nieuw Bromo in Noord Groningen om Max van Tilburg en Annette Harbering te ontmoeten. We maakten ook preparaten op Kraaybeekhof, Warmonderhof en zorgboerderij de Wederkerigheid (Landgoed de Reehorst) in Driebergen. Iedere locatie is uniek. In Groningen waren boeren en tuinders uit de regio uitgenodigd. In Brabant bleek zoveel kennis in huis te zijn dat een draaiboek voldeed. Op Landgoed Kraaybeekhof kregen we dit jaar ook hulp van bewoners van Woonoord Kraaybeek; niet alleen fysiek maar ook in gedachten (de preparaten meegenomen in de nacht). Hartverwarmend. Op Landgoed de Reehorst, waar wij een preparatenschuur aan het ontwikkelen zijn, werd als nieuw element muziek gemaakt tijdens het ingraven. Met meer dan 15 mensen werden daar de preparaten gemaakt, kuilen gegraven, markeerpalen geslagen, samen gegeten en opgeruimd. Op

zo'n dag merk je weer, hoe vele handen licht werk maken. Een belangrijk aspect is ook de zorgvuldigheid waarmee de preparaten worden gemaakt: is alles voorhanden, weten we waar de gaten komen en wat waar komt te liggen, zijn er naambordjes e.d. Zo is de meest ideale plek voor het kamillepreparaat, die plek, waar in de winter de sneeuw het langst blijft liggen maar ook de zon kan schijnen. Het kamillepreparaat is erg kwetsbaar. Dit jaar vonden we een muizenhol in het preparaat en was de oogst gering. Als er een muis in de preparatenkist komt ligt hij ook het liefst in de kamille en eet ervan. Het afdekken van dit preparaat in de kuil met plankjes is daarvoor niet afdoende.

Op de meeste bedrijven gaan we na Pasen de preparaten die overwinteren ook weer opgraven en opbergen in een turfkist. Naast de markering van de preparatenplekken, hebben we een eenvoudige plattegrond gemaakt waar de diverse plekken op zijn aangegeven met getallen als geheugensteun. Een mooi voorbeeld van samenwerking van bovenstaande contacten is de uitwisseling van preparateningrediënten. Zo werden we verrast met verse darmscheil en runderdarm van biologisch dynamische oorsprong, de meest gewenste kwaliteit voor de preparaten. ■

Methodes aardappelen in het kort

Stap 1. Versterking van niveau 1: de gewasgroep.

Deze bewerkingstijd is Zon-Water + Maan-Aarde en is bedoeld voor alle knolgewassen. Hierin is ook het advies van Maria Thun verwerkt.

Stap 2. Versterking van niveau 2: de aardappel specifiek.

Deze bewerkingstijd is Zon-Lucht voor de versterking van de fijne kwaliteit van de aardappel (vergelijk b.v. de grovere yam of grilliger anu knollen) en Maan-Vuur voor een hoog knolaantal.

Stap 3. Versterking van niveau 3: het specifieke knoltype.

Deze 3e Zon- en Maanwerking wordt ter afwisseling benut voor het knoltype. Deze Zon- en/of Maanwerking kan ook dezelfde zijn als van de stappen 1 en 2. Praktisch is het knoltype te kiezen bij de eigen (aanvullende) grondbewerkingstijd(en).

Stap 4. Versterking van niveau 4: het gewastype.

Een 4e Zon- en Maanwerking wordt ter afwisseling benut voor het gewastype. Deze Zon- en/of Maanwerking kan ook dezelfde zijn als van de stappen 1 en 2. Praktisch is het gewastype te kiezen bij de eigen (aanvullende) grondbewerkingstijd(en).

Winterweelde

Ilse van den Bosch

Harde wind, vrieskou, kale bomen, lege akkers. De winter is een barre periode. Tijd voor rust en verstillings. Lekker op de bank met een boek en de voorraadkast vol noten, gedroogde vruchten en granen. Op de vensterbank pronken pompoenen en de schuur bewaart appels, peren en ingekuilde wortelen, pastinaken en bieten. Allemaal zoete smaken. De winter heeft

ook iets zachts, iets aardigs, iets ontspannends: haar zoete oogst.

Lever- en galritme

Zoals ik al eerder beschreef in het artikel Ritme (DP april 2008) heeft onze spijsvertering een vitaliserend ritme. Lever en gal werken weliswaar continu, maar hebben beide gedurende een etmaal hoogte- en dieptepunten. De optimale werking van lever en gal wisselen elkaar

af. 's Morgens en rond het middaguur wordt er meer gal geproduceerd dan 's avonds en 's nachts. Gal zorgt onder andere voor de afbraak van eiwit en vet en heeft een optimale werking tussen 03.00 uur en 15.00 uur. De smaken zuur en bitter stimuleren dit proces. De lever daarentegen is meer een opbouworgaan en functioneert optimaal tussen 15.00 uur en 03.00 uur. Dit is de tijd dat wij tot rust willen komen. Zoete

smaken ontspannen, ook de spijsvertering en kunnen daarom beter 's avonds gegeten worden dan 's morgens. De zoete smaken in de herfst en de winter tonen dit zelfde ritme van een dag, maar dan in het jaar.

Winterwarmte

Naast ontspanning hebben we ook warmte nodig in de winter. Noten bevatten een groot aandeel vet en deze brandstof voorziet heel goed in deze behoefte. Amandelen be-

staan voor de helft uit vet. Hazelnoten en walnoten bestaan zelfs uit 70% vet. Ook granen leveren ons warmte zoals elk zaad. Daar komt de warmte van het lange garingsproces nog bij. Ondanks dat granen ook in de zomer tot ons dagelijks voedsel behoren, is het in de winter nog belangrijker om voldoende granen te eten. Graan is tegenhanger van de vele wortel- en knolgewassen in dit seizoen. Aardappelen daarentegen, die

meer verkoelend werken en 's zomers een welkome aanvulling kunnen zijn tussen de vele vruchtgroenten, zijn 's winters minder op zijn plek. Maar omdat je aardappelen goed kunt bewaren en een Hollandse stamppot erg lekker is, vind ik dat de aardappel wel een plekje in de winter verdient. Je kunt een stamppot verrijken door bijvoorbeeld de helft van de aardappelen te vervangen door havervlokken. Deze binden goed en zorgen voor een mooie puree. Het toevoegen van bruine of witte bonen aan de stamppot maakt het gerecht ook verwarmender. Evenals de helft van de aardappelen vervangen door pastinaak of winterwortel. Pastinaak en peen zijn familieleden van de schermbloemigen, een plantenfamilie die de warmtekwaliiteit, het element vuur, tot in de wortels weet vorm te geven. De wortels van deze familie zijn geurig en smaakvol, vaak zoet. De oranje winterwortel spant de kroon. Leidse hutspot dateert van voor de komst van de aardappel: het oorspronkelijke recept is met pastinaak en witte bonen.

Goed gaar

Vroeger lieten mensen de kolen uren garen. Tegenwoordig doen we dat niet meer. We hebben er geen tijd voor en we weten wel beter. In tegenstelling tot

granen verliezen kolen aan verteerbaarheid en smaak door het lange garingsproces. Maar daarentegen winnen de groenten aan warmte. Dat uren stoven op de kachel is misschien toch zo gek nog niet? Sowieso zijn er meer zwaarder verteerbare gewassen in de winter. Wanneer je spijsvertering goed zijn best moet doen, krijg je het warm en ontspant je geest doordat de spijsverteringsorganen veel aandacht, veel energie naar zich toe trekken. Precies de bedoeling van de wintertijd.

Vlees: een winteroogst

Vroeger werd er één keer per jaar geslacht, in november. Het vee ging in deze maand op stal. De veestapel was in de lente uitgebreid met kalveren en biggen en niet alle beesten pasten meer in de stallen. De oudere koeien waarvan de melkproductie terug liep en de meeste jongen werden geslacht. Er werd niet meer gemolken en geen kaas meer gemaakt. De winter was dus bij uitstek de tijd om vlees te eten, het vlees van de jongere en oudere dieren. Precies zoals in de natuur waarin roofdieren een makkelijke prooi kiezen. In zekere zin was het eten van vlees nuttig om de grootte en efficiëntie van de kudde te verzorgen. Dat betekende dat de familie of de gemeente vlees

at totdat het op was. Daarna waarschijnlijk een vastenperiode en dan was het weer lente. De dieren gingen weer naar buiten, er werden kalveren geboren en dus was er weer melk. Meikaas was de eerste kaas waar lange tijd naar uitgekeken werd.

Door ervaring met zuivelproductie het hele jaar rond weten we inmiddels dat melk van buiten grazende koeien, dus lente- en zomermelk, voedzamer is. Met name het verschil in de hoeveelheid CLA-vetzuren (geconjugeerd linolzuur, dit bevindt zich alleen in zuivel en vlees) is groot. Voor melk in de winter moeten koeien in een andere periode dan in de lente een kalf baren en dus in een andere periode worden bevrucht. Deze bevruchting en de zwangerschap gaan een stuk moeilijker. Kaasmakers vertelden mij dat het kaasmaken in de winter ook ingewikkelder is. Daarnaast werkt zuivel verkoelend en vlees verwarmend. Kortom: wintermelk lijkt mij niet bedoeld.

Koosjer

Over dit jaarritme in dierlijke producten heb ik vaak nagedacht en de Joodse spijswetten komen dan altijd in mijn gedachte. Deze wetten verbieden het, of raden het af, om zuivel en vlees tegelijkertijd te eten.

Geen vlees en zuivel in dezelfde maaltijd. Of is het misschien ook ruimer bedoeld en van een ecologische betekenis: geen vlees en zuivel in hetzelfde seizoen?

Geen vlees en zuivel in hetzelfde seizoen. Was het een waarschuwing voor de schadelijke overdaad aan dierlijke eiwitten en vetten nu? Geen vlees en zuivel in hetzelfde seizoen. Een jaarritme in de veehouderij lijkt mij rustgevend en vitaliserend. Het lijkt mij dat dit ritme een boerderij nog meer eigenheid brengt omdat nog meer rekening gehouden wordt met de eigenheid van het vee.

Geniet maar eet met ritme

Ook dierlijke producten uit het seizoen hebben meer smaak, met name melk en kaas. En wat ik heel belangrijk vind aan de seizoenen in de keuken: er is steeds weer, zo veel om naar uit te kijken. Vanzelfsprekendheid ondermijnt vreugde, bewustzijn en dankbaarheid. Een seizoensritme vitaliseert en inspireert de kok en verlevendigt de keuken. Het hele jaar door dagelijks melk maakt melk gewoon terwijl het zo bijzonder is. En daar komt bij dat het zijn bijzondere eigenschappen verliest door de grote productie. Dit geldt ook voor vlees. Een reden waarom varkensvlees minder gezond

zou zijn dan ander vlees, is dat het vlees anatomisch gezien op mensenvlees lijkt en daarom door onze spijsvertering moeilijker te herkennen is als iets van buiten. Dit fenomeen treedt met name op wanneer er dagelijks varkensvlees gegeten wordt. Een flinke periode zonder maakt het de spijsvertering in dit opzicht een stuk makkelijker.

Wanneer we de boerderij haar ritme in het leven van het vee willen terug geven, moeten wij als consumenten ons laten leiden door de seizoenen. Ik denk aan die keer, jaren geleden, dat ik in de winter op de boerenmarkt geitenkaas wilde kopen. Het was op, volgend jaar weer, wanneer de geiten weer melk geven. Er was alleen vlees te koop. Verbaasd was ik en een ervaring rijker over mijn gevoel van vanzelfsprekendheid. Maar zo heel erg strak is het ook weer niet. Oudere kazen passen natuurlijk wel in de winter. Deze zijn gemaakt van zomermelk en hebben maanden of nog langer gerijpt. En zo past gedroogde worst ook in de lente en de zomer. Over het algemeen kun je zeggen dat de lente en zomer jonge, romige smaken biedt en dat sterke smaken bij de herfst en de winter horen: de smaken van een rijp jaar. ■

Recept voor 4 personen

Zoete soep met spruitjes en spek

1 middelgrote pompoen
(ruim 1 kilo)
3 à 4 grote rode bieten
(ongeveer een kilo)
400 gram spruitjes
4 uien
200 gram fijne havervlokken
200 gram ontbijtspek
12 gedroogde abrikoosjes
1 theelepel komijnzaad
1 theelepel karwijzaad
1 theelepel kaneel
1 liter tomatensap
1 liter water
milde olijfolie
zeezout naar smaak

In dit gerecht speelt de zoete smaak de hoofdrol: pompoen, rode bieten, abrikoosjes en haver. Tomatenpuree zorgt voor een zuurtje. Het spek voor iets hartigs. De drie smaken die een gerecht harmonieus maken. Bietjes vertegenwoordigen de wortelgroenten, spruitjes en uien de bladgroenten, pompoen, abrikoosjes en haver de vruchten en het zaad. Haver bevat van alle graan het meeste vet en is daarom het meest verwarmende graan. Het heeft een grote bindkracht en maakt soepen en sauzen heerlijk voedzaam en romig. Romig is een welkome kwaliteit wanneer we de maaltijd koosjer willen maken of geen zuivel in de winter willen gebruiken. In plaats van haver kun je ook haverroom gebruiken. Te koop als haver cuisine. Zo wordt deze soep minder dik. Omdat een zoute smaak de spijsvertering aanzet en het lichaam 's morgens de meeste capaciteit bezit om eiwitten en vetten te verteren zou je wanneer je spijsvertering zwakker is, de garnering van deze soep beter 's morgens kunnen eten. Maak dan een garnering van appel, kaneel, komijnzaad, karwijzaad en peterselie warm gemaakt in de oven. Kook uien met de soep zelf mee.

Havervlokken 5 minuten koken in 800 ml water en 30 minuten laten nawellen. Spek uitbakken in olie. Bieten schillen met een dunschiller. Pompoen, bieten en abrikoosjes in kleine stukjes snijden en in de tomatensap en het water goed gaar koken. Ui schillen, op de wortelkant neerzetten en halveren. Beide helften met de lijnen van de ui mee in partjes snijden. Spek uit het vet scheppen en apart bewaren. Ui fruiten in het spekvet. Spruitjes schoon maken, halveren, met een klein

scheutje water, kaneel, komijn- en karwijzaad toevoegen aan de uien en beetgaar stoven. Pompoen-bieten mengsel pureren. Haverpap door de soep roeren en op smaak brengen met zout. Houd hierbij rekening met het zoute spek waar de soep mee gegarneerd wordt. Schep de soep in kommen of diepe borden en schep daar het spruitjes-spek mengsel bovenop.

De Sterren- en Planetenkalender

Een interview met Liesbeth Bisterbosch

Jola Meijer

Hoe kwam je er toe een sterren- en planetenkalender te publiceren?

"Het is gebruikelijk om te kijken hoe de planeten ten opzichte van een stilstaande Dierenriem bewegen. Mij heeft altijd de vraag geboeid hoe de planeten ten opzicht van de zon bewegen. Jarenlang heb ik kopieën van de draaibare sterrenkaart van Joachim Schultz gemaakt en ingetekend hoe de planeten ten opzichte van de horizon en zon stonden. Hugo Pronk vroeg me toen of ik daar ook een kalender van kon maken. Deze kalenderimpuls bracht de mogelijkheid om een nieuwe zon- en horizonastronomie zichtbaar te maken. Het

gaat mij om de lichtwereld, om de bewegende sterren en planeten, zoals deze tijdens de schemering en 's nachts aan ons verschijnen.

Elisabeth Vreede, die een kundige astronome was, is erbij geweest toen Rudolf Steiner de Landbouwcursus hield in 1924. Zij werd vaak gevraagd over de Landbouwcursus te spreken. In 1927 begon zij met het uitgeven van een sterrenkalender, met de bedoeling dat de boeren ook konden waarnemen wat er aan de hemel gebeurde. Ze beschreef bij welke opvallende sterren de planeten stonden en ontwierp ook hemelkaarten. Maar slechts weinig boeren konden er iets mee beginnen. Toen introduceerde Elisabeth Vreede de draaibare

sterrenkaart, waarop gestalten van de Dierenriem werden afgebeeld die zijn overgenomen van afbeeldingen uit de Griekse oudheid. Deze vond men esthetisch mooi."

Jij hebt daarvoor andere figuren gebruikt?

"Inmiddels staat de 'vierde generatie' Dierenriemgestaltes op de hemelkaarten van de Sterren- en Planetenkalender. Bij het tekenen van deze gestalten stoot je op vragen als: hoe oud is de Waterman? Of hoe houdt de Maagd de aar vast? Hoe is de Tweeling gekleed of zijn ze naakt? Veel aanwijzingen vond ik bij Rudolf Steiner. Vooral de voordrachtenreeks Kosmologie-Antroposofie is spannend. Hij spreekt over de oorsprong van deze beelden en geeft herkenningpunten aan. De Ram kijkt terug, de Stier springt vooruit en blikt opzij. Ik ben ook gaan kijken naar beelden en teksten uit de oude Babylonische cultuur. De Waterman is een goed voorbeeld. In de Griekse mythologie is de Waterman afgebeeld met één kruik, maar in de Babylonische tijd met twee kruiken. Steiner beschrijft de Waterman als evenwicht tussen denken, voelen en willen. Ik heb vanwege dit evenwicht gekozen voor de Babylonische Waterman met twee kruiken. Wanneer je buiten

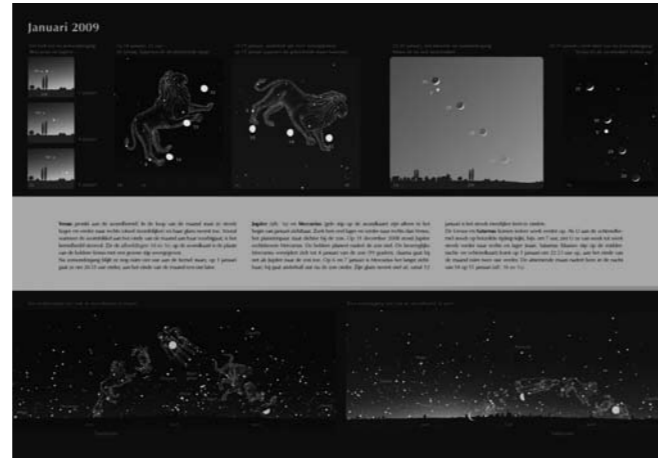
op een heel donkere plek naar de Waterman aan de hemel kijkt, zie je onder zijn kruik heel veel lichtzwakke sterren, alsof er water uit de kruik stroomt. Daarom is de waterstroom zo groot getekend.

Het toegankelijker maken van deze waarnemingswereld vind ik belangrijk. Zo kan de mens een eigen, zich ontwikkelende verhouding tot de sterrenwereld krijgen."

Kun je daar iets meer over zeggen?

"Door de Dierenriembeelden of de planeten onder verschillende omstandigheden aan de hemel te zien neem je alle verschillende beelden en bewegingen in jezelf op. Je leeft met ze mee en ontdekt steeds meer. Je gaat zien dat de leeuw er heel anders uitziet wanneer hij aan de oosthemel fier opkomt met zijn borst vooruit, dan wanneer hij met zijn staart omhoog ondergaat. Bij Saturnus wordt de huidige positie tussen de sterren van de Leeuw je tijdens een zichtbaarheidperiode zó vertrouwd. Je vergeet waar hij de afgelopen jaren stond. Daarentegen verrast de maan keer op keer. Gisteren stond die toch daar, en nu hier?"

Als je dit meebeleeft ervaar je Saturnus als 'trouw aan zijn kosmische richting' en de maan

als 'de bringer van het dagelijkse nieuws'. Er ontwikkelt zich een gevoel voor de tegenstelling tussen de zogenaamde verre planeten en de planeten die dicht bij de aarde zijn, tussen de kiezelkwaliteiten en de kalkprocessen.

Mijn leraar was Adam Bittleston. Hij sprak heel mooi over de planeten kwaliteiten en maakte mij enthousiast zelf te kijken. Nu erken ik ook door mijn eigen ervaringen dat Jupiter de kwaliteiten orde en wijsheid representeert en oriëntatiepunt kan zijn. Hij volgt zijn eigen gang en voegt zich tegelijkertijd op overzichtelijke wijze in het jaargebeuren. Dan ontstaat een gevoel 'aha, ik ken jou, ik heb je essentie te pakken' en dit geeft voldoening. Het volgen van Venus roept

heel andere gewaarwordingen op. Vanuit deze eigen ervaringen met het nachtelijke licht ontstaat een nieuwe toegang tot de Landbouwcursus. De twee verschillende werelden van kalk en kiezel vond ik jaren terug nog vreemd. Nu helpt de tegenstelling 'kalk-voortplantingstroom en kiezel-voedende eigenschappen' mij om voedingskwaliteit anders te begrijpen. De fijne smaak van gerijpte appels is koninklijk voedsel, ze hebben Jupiter eigenschappen!"

Ik hoor regelmatig dat men de kalender te moeilijk vindt.

"Ja, ik krijg mensen in cursussen die al jaren de kalender aan de muur ophangen, maar er nauwelijks mee werken. Het leren waarnemen van het gebeuren aan de hemel vraagt tijd en

aandacht. De meeste mensen hebben niet geleerd de hemel waar te nemen. Het stapje voor stapje beginnen is moeilijk. Iets kleins doen en je daarmee verbinden helpt om het grote te leren kennen. Je kunt bijvoorbeeld één dierenriembeeld natekenen en zal dan merken dat er al iets verandert. Je herkent het beeld opeens wel aan de hemel, zelfs als het in een andere stand staat.

Dit jaar is speciaal voor de beginnende waarnemer de kalender uitgebreid; er zijn veel dagkaarten toegevoegd. Iedereen kan deze kleine kaartjes als leidraad nemen! Je hoeft niet meer zelf uit te zoeken wat de goede momenten zijn en in welke richting wat te zien is. Ik probeer de maan, die iedereen door zijn grote gestalte wel direct herkennen kan, als he-

melgids te gebruiken. In de kalender is op meerdere manieren aangegeven welke planeet vandaag in de buurt van de maan staat. De avond-, middernacht- en ochtendkaarten brengen de loop van de dierenriembeelden, de maan en de planeten ten opzichte van de horizon en de zon in beeld. Ze tonen de standen van de dierenriembeelden en laten zien hoe de maan en de planeten elkaar naderen en aan elkaar voorbij lopen. Het bewegingsspel aan de hemel is elk jaar anders. In de komende jaren worden de conjuncties van Mars met Saturnus en Jupiter steeds fraaiër. Ik hoop dat in de toekomst veel meer mensen plezier kunnen beleven aan de kalender." ■

Info: www.liesbethbisterbosch.org

De vaste verkoopprijs van de Sterren- en Planetenkalender 2009 is Euro 19,50 (incl. verpakkingsdoos en 19% BTW). De kalender is verkrijgbaar in de boekhandelen ook bij planetaria, natuurvoedingswinkels, reisboekwinkels etc. Het ISBN-nummer is 978-90-6720-452-1 De kalender is ook bij Drukkerij Uitgeverij Kerckebosch via hun webwinkel te bestellen.

De kalenders worden per post verstuurd. Bij één exemplaar zijn de verzendkosten Euro 6,20. Bij meerdere exemplaren zijn er geen verzendkosten. Als u de kalender bij Louise Kelder bestelt komt een deel van de verkoopprijs ten goede aan het Vrijsschoolonderwijs in de Oekraïne. Voor informatie; tel: 030-6991047 of e-mail: louisekelder@casema.nl

A G E N D A

14 januari 2009, 10 uur >>
Winterconferentie 2009
Plaats: Warmonderhof, Wisentweg 12, 8251 PC Dronten
Kosten deelname €40,- inclusief koffie, thee en lunch.
Beroepsleden en gekoppelde le-

den gratis.
Aanmelding met naam, adres en telefoonnummer graag per e-mail: info@bdvereniging.nl.
Betaling op Postbank 313786 o.v.v. "winterconferentie" en naam deelnemer(s).

3. tot 7. februari 2009
Landwirtschaftliche Tagung 2009
Plaats: Goetheanum, Dornach, Zwitserland
Thema: De landbouwcursus van Rudolf Steiner

Meer informatie: www.sektion-landwirtschaft.org

>> = zie elders in dit nummer

Freie Hochschule
für Geisteswissenschaft

Sektion für Landwirtschaft

Landwirtschaftliche Tagung
3. bis 7. Februar 2009
am Goetheanum

Der Landwirtschaftliche Kurs

**Wie lebe ich mit der
Inspirationsquelle?**

Sektion für Landwirtschaft
Hügelweg 59 • CH-4143 Dornach
Fon+41 (0)61 7064-212
Fax +41 (0)61 7064-215
sektion.landwirtschaft@goetheanum.ch
www.sektion-landwirtschaft.org

Goetheanum

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Wisentweg 12
8251 PC Dronten
telefoon 0321 315937
fax 0321 315938
e-mail: info@bdvereniging.nl
website: www.bdvereniging.nl
Postgiro voor betaling
contributie 147485
IBAN: NL 53 PSTB 0000 1474 85
BIC: PSTBNL21

Sinds haar oprichting in 1937 werkt de Vereniging voor Biologisch-dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) aan verbreding van de bekendheid van de biologisch-dynamische landbouw en aan de verdieping van de inzichten daarvan. De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden, donaties. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De statuten van de vereniging kunnen door leden opgevraagd worden bij het bureau van de BD-Vereniging.

Bestuur

Albert de Vries (voorzitter), Maria van Boxtel, Inge Schwagermann, Ruud Hendriks.

Medewerkers bureau BD-Vereniging

Onno Bakker (secretaris), Bram Gordijn (secretariaat en boekhouding)

Lidmaatschap van de BD-Vereniging

- Lidmaatschap 2008: € 35,-/jaar
- Jongerenlidmaatschap (t/m 23 jaar) 2008: € 15,-/jaar
- Uitgebreid lidmaatschap: € 60,-/jaar
- Beroepslidmaatschap € 200,-/jaar

Voor gedetailleerde inhoud van de lidmaatschappen zie DP 2008-2 of de website www.bdvereniging.nl.

- Donateur (geen ledentijdschrift) min. bijdrage: € 20,-.
- Leden in het buitenland (m.u.v. België): € 45,- (binnen Europa), € 50,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen lopen per kalenderjaar (januari t/m december). Een lidmaatschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd. Leden en donateurs ontvangen jaarlijks een acceptgirokaart voor de contributie/bijdrage. Betaling van de contributie kan ook geschieden door machtigen voor automatische incasso.

Schenken en legaten

De BD-Vereniging is erkend als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) door de belastingdienst, hetgeen betekent dat legaten geheel vrij zijn van successierecht. Schenkingen zijn vrijgesteld van schenkingsrecht. Giften in de vorm van een tenminste vijf jaar durende lijfrente, notarieel vastgelegd, zijn geheel aftrekbaar. Heeft u warme voornemens en u heeft informatie, belt u dan even met Onno Bakker (telefoon 0321 315937).

B D - S E R V I C E

Preparaten

Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten binnen Nederland en België. Voor beroepsleden, leden met een uitgebreid lidmaatschap en leden wonend in het buitenland gelden andere tarieven voor de preparaten. Meer informatie hierover kunt u opvragen via het secretariaat van de BD-Vereniging. De preparatenwerkgroep is op dinsdag ook telefonisch te bereiken op nummer 06-47235401.

Nr.	Soort preparaat	Prijs per portie
500	Koemestpreparaat	€ 6,50
501	Kiezelpreparaat	€ 3,50
502 - 507	Compostpreparaten (set à 6 soorten)	€ 15,-
502 - 507	Compostpreparaten per soort	€ 3,-

U kunt preparaten bestellen door overmaking van het bedrag op Postgiro 313786 (IBAN: NL 56 PSTB 0000 3137 86, BIC: PSTBNL21) t.n.v. de BD-Vereniging onder vermelding van de gewenste preparaten en het verzendadres. Uw bestelling wordt u dan zo snel mogelijk toegestuurd. (Houdt u rekening met ongeveer twee weken levertijd.) Voor het duizendblad preparaat zijn hertenblazen te bestellen via ons e-mail adres. Informatie: preparaten@bdvereniging.nl

De *Preparatenwijzer* geeft een beknopt overzicht van de preparaten (en grondstoffen) die gebruikt worden in de BD-landbouw. Deze folder, inclusief prijslijst, kunt u gratis aanvragen bij de BD-Vereniging.

NIEUW!

(H)eerlijke tropische fruityoghurt

Met fruit uit Oeganda

Naast het meesparen voor koeien, kunt u ook op een andere manier de bevolking in Oeganda ondersteunen. Het biologische tropische fruit voor deze yoghurt is het resultaat van een samenwerking tussen ontwikkelingsorganisaties, African Organics en ruim 100 boeren die bij dit project betrokken zijn. De samenwerking verzekert de boeren van een stabiele afzet tegen fatsoenlijke prijzen.

Nu te koop in de biologische speciaalzaak!

zuiver @zivil

Ik woon in Oeganda, in het dorp Bulondo. Dat ligt in het district Kamuli, ongeveer 150 km ten oosten van de hoofdstad Kampala. Ik help mijn zoon, Francis Kabaseke, met het telen en oogsten van de passievruchten. Hier pluk ik de rijpe vruchten op zijn land van ongeveer 2 hectare, dichtbij de Nijl. Door de opbrengst van de passievruchten die we onder andere voor deze yoghurt leveren, kunnen we nu een beter bestaan opbouwen.

Veronica Abbo uit Bulondo.

Geef een koe voor Oeganda!

De plattlandsbevolking van Oeganda heeft te kampen met werkloosheid, honger en ondervoeding. Daarom voert Zuiver Zuivel actie. Spaar 25 zegels en/of streepjescodes van de literverpakkingen met een totaalwaarde van 2,50 Euro voor een deelcertificaat voor een koe voor Oeganda.

Spaar mee!

Kijk voor meer informatie op de actieverpakking of ga naar www.zuiverzuivel.nl of www.heifer.nl

Samen met de natuur

www.zuiverzuivel.nl